

Met o.a.:

- * Geschiedenis Landgoed Nederrijk (deel 1)
- * In gesprek met Jan Jacobs
- * Wespvlinders
- * Wie wil er wonen naast een zonnepark?
- * Boekbespreking: Wat bomen ons vertellen
- * Ons voedsel: zonnebloem

GROESBEEKS
milieu
journaal

2021-183

Verschijningsdatum mei 2021

Inhoud

Het Groesbeeks Milieujournaal is een uitgave van de Werkgroep Milieubeheer Berg en Dal en verschijnt drie keer per jaar. Kosten: minimaal 17,50 euro per jaar. Opgave bij het secretariaat.

REDACTIE

Henny Brinkhof
Niek Willems
Peter Pouwels

MEDEWERKERS (aan dit nummer)

Nel van den Bergh (opmaak)
Marga van Bommel
Jan Jacobs
Jeanne Mertens
Paul Thissen
Remco Vogel

OMSLAG

'Ganzen boven dijk
Gelderse Poort'
Ingrid Claessen

SECRETARIAAT

Postbus 26
6560 AA Groesbeek
bankrekening:
NL17 RABO 0117 4423 05

INTERNET

www.wmg-groesbeek.nl

PRINT

Janssen Repro, Nijmegen
Geprint op Cyclus
(100% gerecycled papier,
FSC, EU Ecolabel)

Reageren op artikelen?

redactie@wmg-groesbeek.nl
tel. 024 3974221

Voorwoord van de redactie	3
Een landgoed in wording, Nederrijk 1654-1916 door Paul Thissen en Peter Pouwels	4
Mededeling van de penningmeester	13
In gesprek met Jan Jacobs door Remco Vogel	14
De mooiste mannen van de gemeente Berg en Dal door Jan Jacobs en Sjak Gielen	20
Een ander woord voor natuur (7): Wat bomen ons vertellen door Gijs Looijen	22
De veganistische keuken door Marga van Bommel	25
Energietransitie: wie wil er wonen naast een zonnepark? door Jeanne Mertens	26
Nieuws uit het bestuur door Remco Vogel	29
Ons voedsel (15): zonnebloem door Niek Willems	30
Aardhommels	36

Voorwoord

De laatste tijd staat het Milieujournaal bol van artikelen over de energietransitie en klimaat. Ook in dit nummer is er weer aandacht voor. Ruim 40 jaar geleden was Nederland ook al in de ban van de klimaatverandering. In 1972 was het rapport van de Club van Rome gepubliceerd: 'De grenzen aan de groei'. Binnen de in 1973 opgerichte WMG en andere milieugroeperingen was klimaatverandering een hoofdonderwerp.

Vanuit Groesbeek reden Jos Kosman en Henny Brinkhof eind jaren '70 naar Terschelling met een zelf gemaakte zonnecollector voor een tentoonstelling voor de Waddenvereniging. Daarmee kon 30 liter water makkelijk tot 80 °C verhit worden. Zij hadden ook een demonstratiemodel kleine windturbine. Toen al waren veel mensen ervan doordrongen dat we van fossiele energie af moesten om opwarming van de aarde tegen te gaan, maar ook dat er grenzen waren aan de groei. Nederland was toen gidsland en de verwachting was dat Nederland het voortouw zou nemen in de toen al noodzakelijk geachte energietransitie.

De daarop volgende kabinetten maakten er nauwelijks werk van; we hadden immers aardgas dat de schatkist veel geld opleverde. Tientallen jaren is er te weinig gebeurd, de industrie werd weliswaar efficiënter en woningen werden beter geïsoleerd, maar de economie bleef tussen 1980 en 2020 onverminderd groeien: in Nederland van 1980-2020 gemiddeld met 2,1 %. Dat betekent een groei ten opzichte van 1980 van maar liefst 230%. Die groei maakte dat de efficiëntere productieprocessen, zuiniger auto's, woningisolatie, een beetje duurzame energie eigenlijk nauwelijks iets uithaalden. In Nederland bleef de uitstoot van kooldioxide stijgen tot 2005, daarna zette een voorzichtige daling in. Qua opwekking van duurzame energie kwamen we in Europa in de achterhoede terecht.

De verplaatsing van hele takken van vervuilende industrie naar 'lage lonenlanden' (China, India) vertekende het beeld enorm. Mondiaal gezien is er nog helemaal geen sprake van stagnatie en stijgt de uitstoot van CO₂ alleen maar steeds harder.

Het was in de begintijd van de WMG al duidelijk dat er grenzen aan de groei waren. Die groei staat echter nog steeds niet ter discussie: economische krimp zorgt voor ellende zo wordt ons voorgehouden. Dus moeten mensen steeds meer consumeren om die groei te kunnen vasthouden: steeds weer iets nieuws, steeds meer hebbedingetjes, desnoods gooien we nieuw geproduceerde spullen die morgen uit de mode zijn, gewoon weg (kleding). Onze economie draait op hebzucht, die moet zoveel mogelijk aangewakkerd worden. Daar ligt de sleutel tot de oplossing. Gaan we door met meer en meer, dan redden we het ook niet met het land vol zetten met zonnevelden en windturbines.

Veel wijze mensen hebben iets gezegd over hebzucht, een korte bloemlezing:

Mahatma Gandhi (Indiaas politicus, 1869-1948): 'De aarde biedt voldoende om ieders behoefte te bevredigen maar niet ieders hebzucht.'

Epicurus (Grieks filosoof, 341-270 v Chr.): 'Wie rijk wil zijn, moet niet zijn vermogen vermeerderen maar zijn hebzucht verminderen.'

Jean-Jacques Rousseau (Frans schrijver en filosoof, 1712-1778): 'Zolang luxe een volk beheerst, zal hebzucht in haar harten regeren.'

Opperhoofd Seattle van de Dwamish-indianen in 1854, over de blanke man: 'Zijn honger zal de aarde kaal vreten en slechts een woestijn achterlaten.'

De redactie

Een landgoed in wording

Nederrijk 1654 - 1916

Ten noorden van het dorp Groesbeek, aan de Zevenheuvelenweg, ligt het landgoed Nederrijk. Het is nu ongeveer 200 hectare groot maar in het begin van de twintigste eeuw besloeg het meer dan 400 hectare. Men noemde het toen naar de eigenaar: de Bosschen van Scheidius. In dit artikel beschrijven we de wording van dit landgoed in de negentiende eeuw, met de samenvoeging van verschillende eigendommen door mr. Scheidius. In een volgend artikel volgt de ontwikkeling in de twintigste eeuw.

Het domein Nederrijkswald

Landgoed Nederrijk bestaat geheel uit gronden die behoorden tot het Nederrijkswald, een domein dat op de stuwwal rond Groesbeek lag. Tot de Bataafs-Franse tijd hoorde het bij het gewest Gelre – toen was het een eigen bestuurlijk-administratieve eenheid. Daarna was het een staatsdomein van het Koninkrijk der Nederlanden.

Er zijn verschillende perioden geweest waarin er in het Nederrijkswald veel grond werd uitgegeven aan particulieren. De tijd rond 1650 was zo'n periode. Aan het begin van de achttiende eeuw volgde een nieuwe reeks van uitgiften. Deze uitgiften moesten geld opbrengen om in het resterende wald aan de bosbouw een impuls kunnen geven. Na de Bataafs-Franse Tijd veranderde dat motief: toen was de bedoeling om álle grond uit te geven aan particulieren om de staatskas te spekken. Van 1827 tot 1847 verkocht Do-

Wal op landgoed Nederrijk, daterend uit de achttiende eeuw, die de domeinpercelen Sintelenberg (links) en Flierenberg (rechts) scheidde. De Sintelenberg was toen serieus in gebruik voor bosbouw, de Flierenberg bestond uit heide met struiken. Op de Flierenberg mocht vee worden geweid, dat door de combinatie van greppel (zichtbaar rechts van de wal) en wal niet in het bos van de Sintelenberg kon komen.

Foto: Paul Thissen, 2021

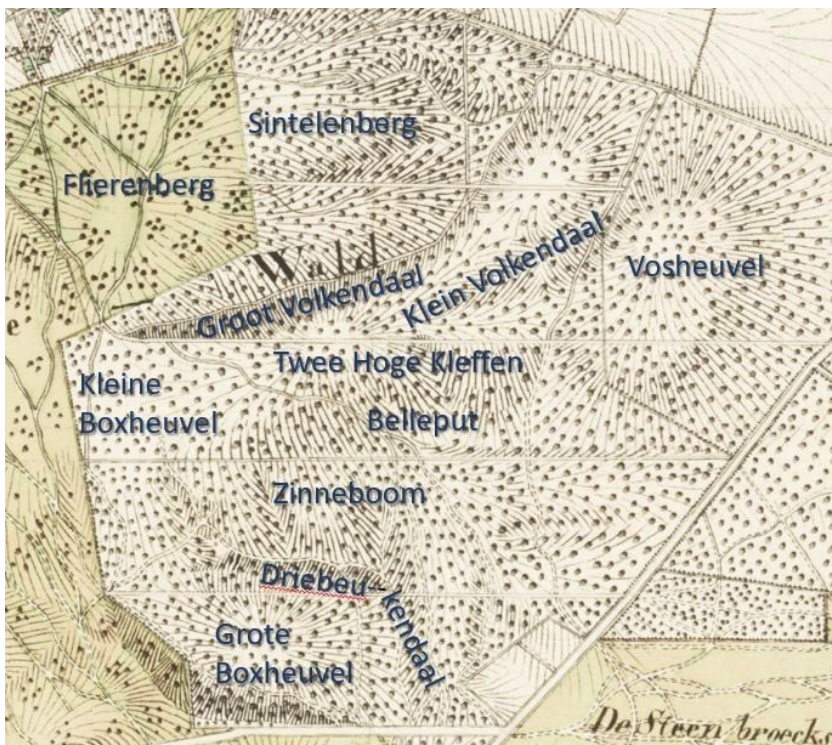
meinen op acht openbare veilingen alle bijna 1.500 hectare domeingrond op de heuvels rond Groesbeek. In deze periode kwam het gehele gebied dat later bij landgoed Nederrijk zou horen in particuliere handen.

De Holdeurn

Bij de uitgiften van omstreeks 1650 hoorden gronden in de Holdeurn, een gebied aan de weg tussen het huidige dorp Berg en Dal en Wyler, dat in de negentiende eeuw deel zou gaan uitmaken van het grondbezit van Scheidius. De waldforster Hendrick Haefkens verkreeg daar in 1654 12 hectare waldgrond. Aansluitend kreeg Peter Engelen, een timmerman uit Nijmegen, er twee stukjes land, samen ongeveer 3,5 hectare groot. Het ene kreeg hij in het jaar 1710 in erfpacht, het andere had hij daarvoor al verkregen. In hetzelfde gebied verwierf de heer Reken-

Deze kaart van ca. 1805 laat domeingronden zien ten noorden van het dorp Groesbeek die later gedeeltelijk tot landgoed Nederrijk zouden behoren. De recht uitgemeten percelen die aangegeven zijn in wit met bolletjes, bestaan uit bos: hakhout van eik en beuk, en dennen. De percelen die als groen met stippen zijn ingetekend bestaan uit heide met wat bos, doorsneden met bochtige paden.

Bron ondergrond: Landesvermessungsamt NRW, Tranchotkaart

Boven: boerderij de Holdeurn (nu Holdeurn-Laag) op een kaart uit 1718, met visvijvers en een hek aan de weg (nu Oude Kleefsebaan).

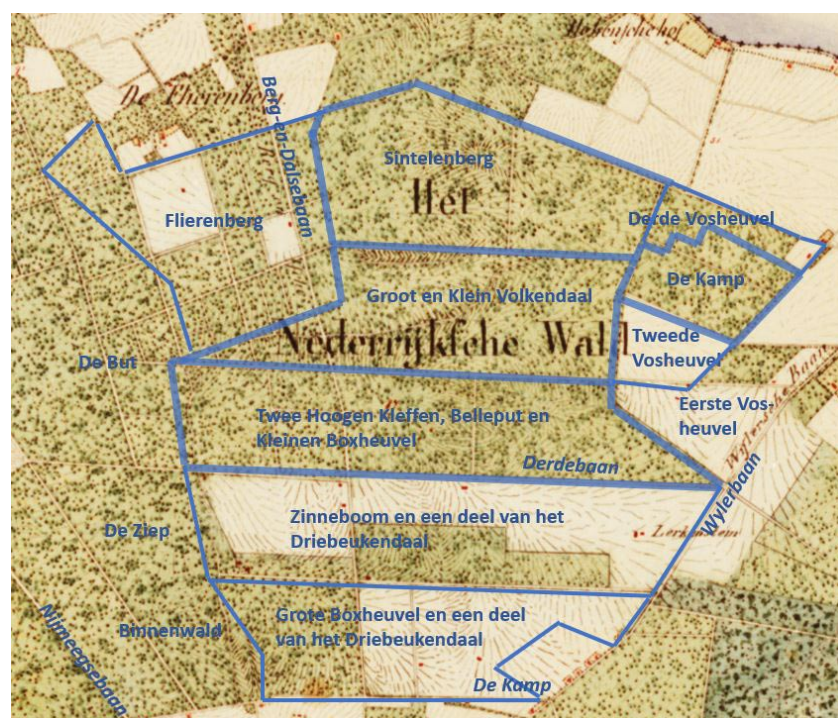
Bron: GA-Rekenkamer 934-0002

Onder: boerderij de Holdeurn op een kaart uit 1765, met vijvers, moestuin, boomgaard, omringende landbouwgrond en bos. Aan de bovenzijde de Oude Kleefsebaan. N.B. De kaartfragmenten hebben niet dezelfde schaal en niet dezelfde oriëntatie.

Bron: GA-OAA 5846

meester van der Lynden een flink stuk wald: in 1718 26 hectare en twee jaar later nog eens 82 hectare. Aldus ontstond er in de Holdeurn een aaneengesloten gebied waar bos en heide ontgonnen werd tot bos en landbouwgrond. De huidige boerderijplaats Holdeurn-Laag dateert uit deze periode. Daar stond kort na 1654 al een pachthoeve. Er staat tegenwoordig een wederopbouwboerderij waar geen boeren meer maar burgers wonen.

Lüps koopt domeingronden

Op een openbare domeinveiling van terreinen in het Nederrijkswald, in 1839 te Nijmegen, kocht Johan Christiaan Hendrik Lüps (1777–1864) 214 hectare beboste waldgrond, onder meer de Twee Hoge Kleffen, de Belleput en de Kleine Boxheuvel, het Groot en Klein Volkendaal, en de Sintelenberg. Deze gronden liggen in het heuvelachtige landbouw- en bosgebied ten noorden van de Derdebaan, grotendeels tussen de (huidige) Zevenheuvelenweg en Wylerbaan. Later in de negentiende eeuw zouden deze gronden de kern vormen van het landgoed van Scheidius.

Lüps was afkomstig uit Orsoy, een stadje aan de Rijn ten zuiden van Wesel. Hij was er grootgrondbezitter en lakenfabrikant. Uiterlijk in 1840 vestigde Lüps zich met vrouw, kinderen en personeel in Nijmegen. In dezelfde periode dus waarin hij de gronden in het Nederrijkswald kocht. Hij zal de stad gekend hebben, want zijn moeder kwam er vandaan. Eerst woonde het gezin in een groot pand aan het Kelfkensbosch, later in een herenhuis in Neerbosch, aan de weg naar Grave. Het motief voor de koop van de bossen was economisch. Lüps hoopte er een goede belegging aan te hebben.

Vosheuvel wordt Foxhill

Op dezelfde veiling van 1839 kocht mr. R. Scheers van Harencarspel, een Nijmeegse jurist, de Tweede Vosheuvel, daar waar nu Foxhill ligt, ten noorden van de Wylerbaan bij het Lagewald. Hij verkocht het perceel uiterlijk in 1856 door aan Henri Krienen (1812-1896) die het landgoed de naam Foxhill gaf, de vertaling van Vosheuvel in het Engels. Krienen was rentmeester van beroep, dat hij aanvankelijk combineerde met het kunstenaarschap. Hij verkocht Foxhill al weer

Begrenzing van blokken domeingrond (blauw omljnd) die te koop waren bij veilingen in de periode 1826-1847 en die eind negentiende eeuw geheel of gedeeltelijk deel uitmaakten van het landgoed van E.H. Scheidius. In de blokken de benamingen die Domeinen gebruikte. Dik omljnd zijn de kavels die J.C.H. Lüps in 1839 kocht en die via vererving in eigendom kwamen van Scheidius.

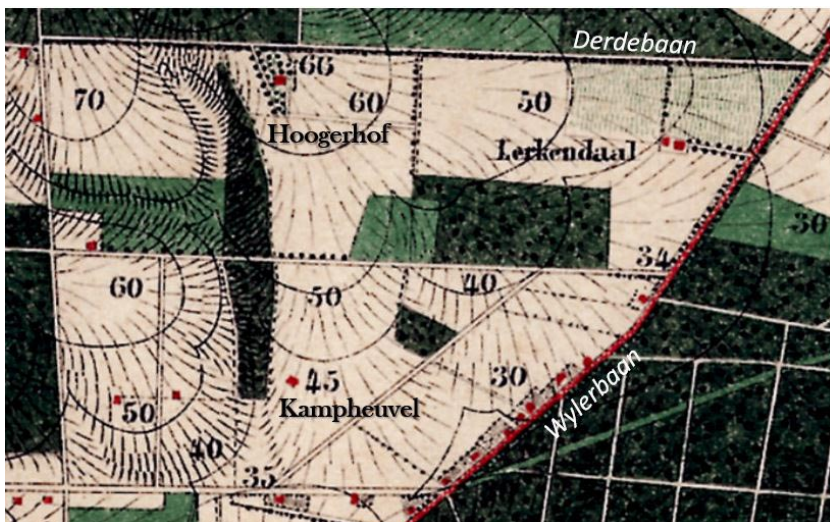
Bron ondergrond: Kadaster, manuscriptkaart 1:25.000, verkend 1843-1844

Boerderij Lerkendaal in de jaren '30, met de familie Hermsen die de hoeve pachtte. De boerderij is in het midden van de negentiende eeuw gebouwd op ontgonnen waldgrond, maakte deel uit van het landgoed van Scheidius, later Nederrijk. De familie Hermsen woont er nog steeds.

Bron: Collectie G.G. Driessen

in 1872. De advertentie in de krant prees het buitenhuis als volgt aan. 'Het huis, dat wegens de bergachtige ligging de schoonste vergezichten oplevert, bestaat beneden uit een veranda, twee kamers, kook- en waschkeuken, twee kelders, groot achterhuis met stalling voor paarden en vee; boven uit vier kamers, alles gestucadoord en van stookplaatsen voorzien, zolder en meidenkamers.' Rond het huis: een schuur, twee boomgaarden, twee tuinen met schutting en doornenhaag, 'allen met de beste en fijnste vruchtboomen bepoet.' Er hoorde nog circa 14 hectare bouwland, weiland en bos bij. Krienen verkocht Foxhill in 1872 aan Johannes Kersten en vertrok naar Mook waar hij rentmeester werd op landgoed de St. Jansberg. Kersten verkocht het buitengoed in 1892 weer door, en wel aan de Nijmeegse bierhandelaar G. Schoppema. Die had er klaarblijkelijk weinig plezier van want hij verkocht het in 1895 al door aan mr. E.H. Scheidius. Deze voegde het toe aan zijn aangrenzende grootgrondbezit. Daarover verderop meer.

Hoge Hof, Lerkendaal en Kampheuvel

Dezelfde mr. R. Scheers van Harencarspel kocht in 1845 ruim 75 hectare domeingrond dichterbij Groesbeek, tussen de weg die nu De Kamp heet, de Wylerbaan en de Derdebaan. De veilingkavel had de naam 'Groote Boxheuvel en een deel van het Driebeukendaal'. Hij ontgon de waldgrond tot bouwland en zette er drie boerderijen op: Lerkendaal, Hoogerhof en Kampheuvel. Een mooi buiten werd het niet. Daar zal Van Harencarspel ook niet op uit zijn geweest: hij bezat al een buitenplaats, namelijk de Elshof in Malden. Die bestaat nog steeds.

Al in 1858 verkocht hij zijn bezit, en wel aan jhr. F.A. de Meij van Alkemade (1828-1864). Het goed was toen ruim 71 hectare groot. Het verhaal van deze man is tragisch. Hij was afkomstig uit orthodox-protestantse kring, maar ging twifelen aan het geloof dat hij had meegekregen. In 1859 publiceerde hij een driedelig boek over Jezus Christus waarin hij een compleet ander beeld gaf van Jezus dan wat gebruikelijk was in de kringen waaruit hij afkomstig was. Hij kwam daardoor in grote moeilijkheden. Hij ontvluchtte Nederland, voer naar New York waar hij, waarschijnlijk door zelfmoord, stierf. In 1864 verkocht de familie zijn gronden in Groesbeek. Een van de drie pachthoeven was Kampheuvel. Die lag in de hoek tussen Zevenheuvelenweg en De Kamp, op een verhoging in het veld. De boerderij bestaat niet meer. In 1846 was Kampheuvel een dubbele boerenwoning. De weduwe van Jacobus Bons woonde in het ene deel. Klaarblijkelijk is de familie er blijven wonen, want in 1909 woonden er twee weduwen Bons, elk met hun gezin in een deel van het huis. Klaarblijkelijk waren mannen Bons minder taai dan hun vrouwen.

Domaniale tienden

Het is opvallend dat er door Domeinen op uitgegeven gronden in het Nederrijkswald

Het terrein tussen De Kamp, Zevenheuvelenweg, Derdebaan en Wylerbaan omstreeks 1866. Hier had R. van Harencarspel in 1845 ruim 75 hectare grond van Domeinen gekocht. Na diverse eigenaarswisselingen kwam het in bezit van Scheidius. Er stonden drie boerderijen: Hoogerhof (nu Hoge Hof), Lerkendaal en Kampheuvel (nu verdwenen), en enkele keuterijen.

Bron ondergrond: Topotijdreis

*Ploegen op het land ten noorden van de Wylerbaan omstreeks 1912. Het oorspronkelijke onderschrift bij deze foto '... oppervlakte, die eens heide was, is in vruchtbaar teelland herschapen'.
Bron: Collectie G.G. Driessen*

tienden geheven werden. Dat was een soort grondbelasting die uit vroeger tijden stamde. Oorspronkelijk was het een kerkelijke belasting in natura van een tiende deel van de opbrengsten, maar later hieven ook andere instellingen en personen tienden en drukte men de heffing uit in geld. De tienden konden afgekocht worden door de eigenaar. Het rijk schafte pas op 1 januari 1909 de tiendheffing af, op basis van de Tiendwet 1907. In het gebied van het latere landgoed Nederrijk lagen verschillende tiendblokken. Halverwege de negentiende eeuw was een deel van de tiendblokken al afgekocht, zoals de eigendommen van Lüps. Voor de verpachting van de tienden organiseerde Domeinen in deze periode jaarlijks een openbare veiling. Degene die het tiendrecht in een blok pachtte, mocht daar de tiend gaan heffen. In 1856 pachtte Henri Krienen de tienden van zijn eigendom het Tweede Vosheuvelse bos, dezelfde Krienen pachtte de Kamp bij Moetsveld (ook op de Vosheuvel, eigendom van Lüps), de lokale boswachter Lambertus Meijer de Grote Boxheuvel met een deel van het Driebeukendaal, de Groesbeekse landbouwer Hendrik Teunissen de Zinneboom met het andere deel van het Driebeukendaal, en Willem Wijers, bleker te Beek, pachtte de Flierenberg.

Bos en heide halverwege negentiende eeuw

Na de verkoop aan particulieren veranderde het grondgebruik. De gronden van het Nederrijkswald in de heuvels ten noorden van Groesbeek bestonden aan het begin van de

negentiende eeuw uit eikenhakhout, bossen van gezaaide grove den en heide. Er stond ook hakhout van beuk en een enkel geplant dennenbos. Particulieren die domeingronden kochten, ontgonnen die tot landbouwgrond en vooral dennenbos. Zowel de (oudere) teelt van eikenhakhout als die van grove dennen was winstgevend. Met de dennen wachtte men vaak niet tot die bosbouwkundig gezien volgroeid waren. De eigenaar liet ze jong nog kappen voor de snelle winst. De bebossing ging ten koste van de uitgestrekte terreinen die weliswaar 'wald' werden genoemd, maar die voornamelijk uit heide met opslag bestonden. Dat was het domein van de bezembinders waarvan Groesbeek er volgens de gemeenteverslagen halverwege de eeuw nog 1.000 kende. Daarbij rekende men wel alle leden van de 200 bezembindersgezinnen mee. Ze vonden op circa 1.000 hectare woeste grond hun grondstof: heide en berkentwijgen. Het areaal aan woeste grond liep rap terug: in 1900 was er nog ongeveer 150 hectare over. Het aantal bezembinders was toen ook flink teruggelopen. Een andere bron van inkomsten kwam echter op: de bosbessenpluk. De particuliere dennenbossen boden goede groeiplaatsen voor de blauwe bosbes. De pluk leverde een welkome aanvulling op het schamele gezinsinkomen van vele Groesbeekse families.

Landbouw en landschap

Op de verkochte domeingronden tussen Derdebaan en Wylerbaan en de omgeving van Foxhill, goede lössleemgronden, bouwden de nieuwe eigenaren (pacht)hoeven.

Zicht vanaf de Oude Molen op het landbouwgebied ten noorden van het dorp Groesbeek, in de jaren '30. De rij huizen op de voorgrond staat aan De Kamp. Alles daarachter maakte deel uit van het landgoed van Scheidius, later Nederrijk. Midden in het panorama de nu verdwenen boerderij de Kampheuvel. Aan de horizon links de Hoge Hof en van daar naar rechts de bomenrij aan de Derdebaan.
Bron: Collectie G.G. Driessen

Bijbehorend land lag binnen wallen om loslopend vee te weren. Door de vruchtbare lössleem konden er met succes gewassen verbouwd worden met als belangrijkste rogge, haver, boekweit en aardappelen. Landarbeiders die op de bedrijven werkten woonden op een keuterijtje in de buurt, zoals in de Kamp, de Valkenlaagte en de Boksheuvel. In enkele gevallen woonden ze op het land van de eigenaar.

Voor Lerkendaal hebben we een beknopte inventaris uit 1854 die inzicht geeft in het bedrijf. De boer had toen 4 paarden en 20 koeien, verschillende karren en een tilbury (een tweewielige koets). Bij de meubels hoorden een staande klok, een secretaire (bureau met lades en een schrijfblad) en een chiffonnière (luxede ladekast). Er waren ook 'jagtgereedschappen' in huis. In 1858 hoorde hier circa 25 hectare 'zeer vruchtbare leemgrond' bij waarvan 18,5 hectare landbouwgrond.

Ook de Hoogerhof, nu Hoge Hof, was zo'n voor Groesbeekse begrippen grote boerderij. Al in de negentiende eeuw zat daar de familie Langeveld, die er nog steeds een boerenbedrijf heeft. In 1881 verbouwde de familie rogge, haver, aardappelen, spurrie en wortelen. Aan vee had de familie toen 3 runderen waarvan 2 melkkoeien, 13 varkens en een geit.

Van Lüps naar Scheidius

Halverwege de eeuw was Johan Christiaan Hendrik Lüps de grondeigenaar met het grootste bezit in het heuvelgebied ten noorden van Groesbeek. Na zijn dood in 1864 en de vroege dood van zijn oudste zoon Matthias H.J. Lüps in 1865 ging het eigendom over op Matthias' dochter Maria M.J. Lüps, die getrouwd was met Everhard Hugo Scheidius (1837-1898). Het eigendom van het

grondbezit in Groesbeek kwam zo in handen van de familie Scheidius.

Scheidius breidde het bezit na 1865 nog aanzienlijk uit. Hij kocht de bovenbeschreven drie grote pachthoeven Lerkendaal, Hoge hof en Kampheuvel met enkele arbeiderswoningen en bijbehorende grond, bestaande uit ruim 70 hectare bouwland en enig bos. Op de Flierenberg verwierf hij een groot bosperceel van meer dan 50 hectare. Ook kocht hij de herenboerderij de Holdeurn, nu Holdeurn-Laag, dat met bijbehorende gronden een kleine 70 hectare groot was. Ongeveer de helft daarvan was bouwland, de andere helft bos.. En hij kocht in 1895 het buitenplaatsje Foxhill dat toen circa 14 ha groot was. Een jaar later tot slot, kocht hij 28 hectare bos en bouwland ten westen van boerderij de Holdeurn. Zo ontstond een aaneengesloten landgoed van meer dan 400 hectare.

Het echtpaar Everhard H. Scheidius en Maria M.J. Lüps in 1874. Via de familie Lüps kwamen omstreeks 1865 uitgestrekte bezittingen in de heuvels ten noorden van Groesbeek in handen van de familie Scheidius. Everhard breidde het landgoed fors uit tot de 'Bosschen van Scheidius'.
Bron: <https://rkd.nl/en/explore/images/135455>

Bosschen van Scheidius

Voor het grote landgoed van Everhard Scheidius ontstond de naam 'de Bosschen van Scheidius' die tot lang in de twintigste eeuw in gebruik was, ook na 1916 toen hij geen eigenaar meer was. Scheidius bezat ook uitgestrekte bezittingen elders, bij Arnhem en bij Gemert. In Gemert hadden hij en zijn vrouw het kasteel van (schoon)vader Matthias Lüps geërfd, met bijbehorende rechten, op grond waarvan hij zich Scheidius van Gemert noemde. Van 1869 tot 1879 woonden Scheidius en zijn vrouw op het kasteel te Gemert. In 1879 vestigde hij zich als bankier te Arnhem. Hij woonde nooit bij Berg en Dal. Opvallend is dat hij er wel stierf. Hij overleed onverwacht op 27 mei 1898, toen hij verbleef in het luxueuze hotel Groot Berg en Dal. Mogelijk was hij daar voor langere tijd; in die tijd verbleven rijke Nederlanders weken- of zelfs maandenlang in het hotel. Weliswaar woonde Scheidius niet bij zijn grootgrondbezit in Groesbeek, maar hij besteedde er wel zorg aan. Hij verfraaide bossen met lanen, watertjes en banken op uitzichtpunten. Zijn bossen waren openbaar toegankelijk en druk bezocht vanuit Berg en Dal.

Na de dood van Scheidius in 1898 erfden zijn beide zonen hun vaders bezittingen,

Bos van Grove den in de heuvels bij Berg en Dal, aan het begin van de twintigste eeuw, precieze locatie onbekend. De Bosschen van Scheidius bestonden voor een groot deel uit zulk dennenbos.

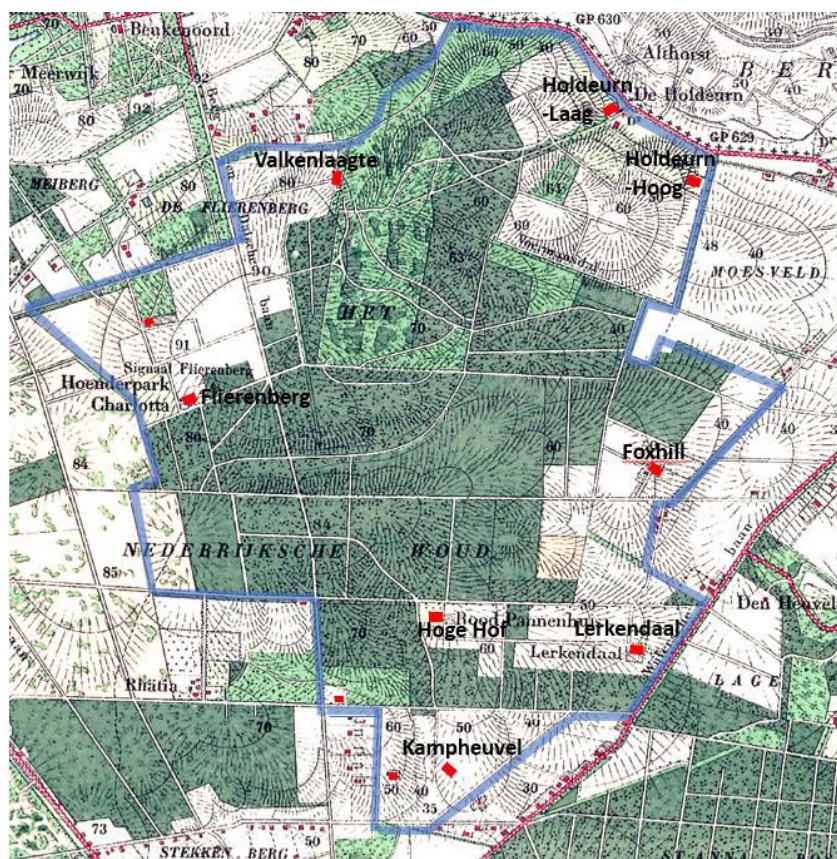
Bron: RAN F69230

waar onder het grootgrondbezit in Groesbeek. Een van de zonen, Hugo Ernest Scheidius, verkreeg in 1911 de volle eigendom. Het bezit was toen ruim 406 hectare groot, bezet met negen boerderijen. Net als zijn vader woonde Hugo Scheidius in de regio Arnhem. Hugo had als buitenplaats Bato's Erf te Renkum. Hij was bankier te Arnhem.

Houtverkoop

De bossen van Scheidius leverden vooral hout op van grove dennen en van eiken. Rentmeester F. van Haaren te Beek organiseerde in de jaren rond de eeuwwisseling openbare houtverkopen in café Verstegen te Berg en Dal. Iedere winter vond er een plaats, meestal in januari, een enkele keer al in december. Het aanbod bestond voornamelijk uit 'hout op stam', dat wil zeggen nog staand in het bos. Een enkele keer ging het om al gehakt hout dat op stapels aan de weg was gelegd. Geïnteresseerden meldden zich bij boswachter Th. Hermsen die hen het hout

Boerderijen op het landgoed van Scheidius in 1906 (rode blokjes). De kleine rode blokjes zijn keuterijtjes / arbeiderswoningen. In rood zijn de grindwegen aan gegeven: linksonder de Nijmeegsebaan, rechtsboven de Oude Kleefsebaan en rechtsonder de Wylerbaan. De Zevenheuvelenweg is nog een zandweg. Bron ondergrond: Topotijdreis

Beukenlaan bij de Varkensput op het voormalige landgoed 'de Bosschen van Scheidius', na 1916 'Nederrijk' geheten. Foto: Paul Thissen, 2021

liet zien. Het dennenhout had verschillende diktes, elk met eigen toepassingsmogelijkheden: dunsel voor brandhout, bonenstaken, de iets dikkere slieten, stammen geschikt voor latten of voor zware bouwtoepassingen. Bij dat laatste hoorde ook mijnhout. Een grote verkoop van mijnhout vond plaats op 8 november 1909 in hotel Crispinus te Nijmegen. Geïnteresseerden deden elk een bod via inschrijving. Het ging om circa 6.000 dennen.

Het eikenhout bestond uit schil- en slaghout, snoeihout en bossen, en zelden ook uit bomen. Verkoop van andere houtsoorten dan den en eik was schaars. Een enkele keer beuk, lariks of populier. Die laatste boomsoort stond in een vochtig perceel aan de Oude Kleefsebaan, tegenover de huidige oprit naar pannenkoekenhuis De Duivelsberg.

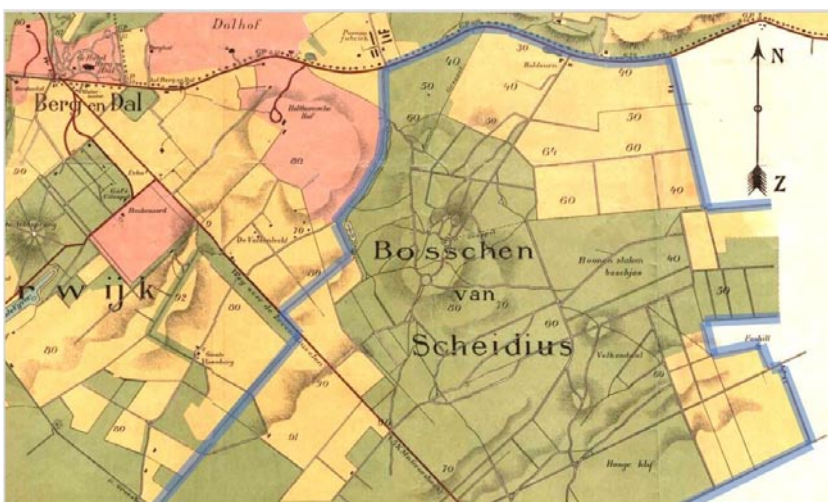
Wandelen in de Bosschen van Scheidius

In het laatste kwart van de negentiende eeuw ontwikkelde Berg en Dal zich tot een gewilde

binnenlandse vakantiebestemming, met hotels en pensions. De gasten troffen een on-Nederlands mooi, heuvelachtig wandelgebied aan waar de Bosschen van Scheidius deel van uitmaakten.

Mijlpalen in de ontwikkeling waren de opening van het kolossale luxe hotel (Groot) Berg en Dal (in de jaren 1970 afgebroken), de railaansluiting van de regio op de grote steden in het westen van het land (1879) en de opening van de tramlijn Nijmegen – Berg en Dal in 1891.

Er ontstond behoefte aan routes, gidsjes en kaarten die de wandelaar op weg konden helpen. In 1880 schreef dominee Ter Haar in een landelijk nieuwsblad 'tusschen den Hollen Deurn en den weg naar Groesbeek', een route vanaf Hotel Berg en Dal waar de dominee eerder had verbleven. De route voerde over de weg die later de Zevenheuvelenweg genoemd zou worden. Achter de Hel linksaf over karsporen door hakhout afgewisseld met dennenbos. Dan een pad heuvel opwaarts. 'Aan de andere zijde afgedaald, zien wij weer een paadje voor ons, dat door een dennenbosch loopt. Dit volgen wij en nu komen wij eindelijk in een laan, die blijken geeft van zorgvuldigen aanleg en daardoor met de natuur, welke ons tot dusver omringde, een verrassende tegenstelling vormt. In de nabijheid ontwaren wij twee waterkommen boven elkaar [Varkensput], en op de hoogte [Sintelenberg] een bank, die ons tot rusten noodigt. Van die bank ontdekken wij voor ons uit een schoone allée; zij voert ons langs eene boerderij, de oude en eigenlijke Holtdeurnsche hof [Holdeurn-Laag, aan de Oude Kleefsebaan], weer naar den hollen Deurn (...) De weg naar het Hôtel is nu weer in een klein half uur gemakkelijk afgelegd.'

Golvend terrein

Zulke artikelen waren er meer. Zo staat in de krant van 1897 een wandeling door deze

Het landgoed 'Bosschen van Scheidius' op een wandelkaart uit 1906 (blauw omlijnd). Toeristen en recreanten wandelden vanaf Berg en Dal door de bosrijke heuvels. Groen op de kaart staat voor toegankelijk bos, geel voor toegankelijk landbouwgebied (bijna geheel akkers) en rood voor afgesloten terrein (voornamelijk buitenplaatsen).

Bron: Wandelkaart van Berg en Dal en omgeving, uitgave H. Prakke Nijmegen, 1906

Boerderij Holdeurn-Laag in 2021. Op de voorgrond de wal langs de Oude Kleefsebaan, daarachter de dichtgegroeide vijver die dateert van omstreeks 1650. Rechts op de achtergrond loopt de Holthurnsche laan omhoog.

Foto: Peter Pouwels, 2021

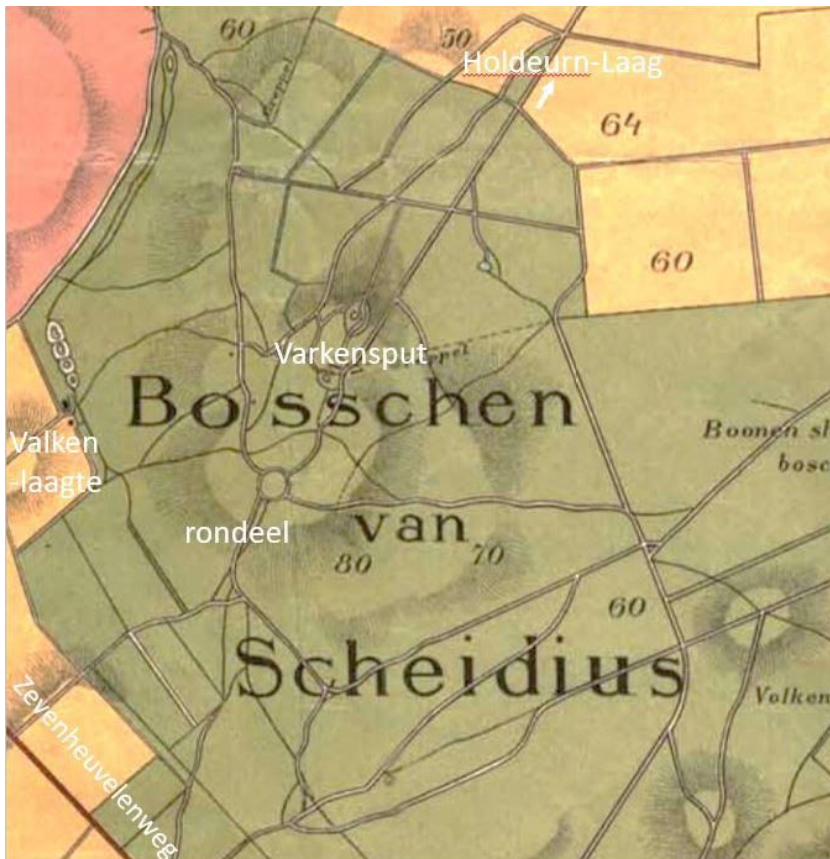
omgeving beschreven die Scheidius met name noemt. 'Hun, die met deze heerlijke herfstdagen nog eens volop van het schoon, dat de natuur oplevert, willen profiteren, raden wij aan eene wandeling te maken van Berg-en-Dal uit – waar men, per tram of te voet aangekomen (...) – langs Oud-Berg-en-Dal den hoofdweg te volgen, die naar Wyler loopt waar men tegen de helling van den Duivelsberg aan de fraaiste kleurschaakeringen ziet – tot aan het buitengoed "de Holle Deurn", waarvan thans eigenaar is de heer E.H. Scheidius te Arnhem. Daar gekomen slaat men rechtsaf de groote laan in, waarvan het laatste gedeelte – golvend terrein – door den nieuwe eigenaar flink is aangelegd. Totdat men aan het eind op een hoog punt eene bank aantreft, vanwaar men het verrukkelijkste vergezicht heeft dat men zich denken kan: vlak vóór zich, zij het dan natuurlijk op grooten afstand, heeft men o.a. den beroemden Elter-berg met zijn rijk historisch verleden, terwijl naar weêr zijden het panorama zich zoo ver mogelijk uitbreidt. Gaat men dan achter de bank heen over het bruggetje, dat over eene greppel leidt, verder het bosch in, dan ontwaart men, dat de heer Scheidius flinke boschwegen heeft laten traceeren en blijkbaar zeer veel zorg draagt voor de goede instandhouding van zijn landgoed. Hier heeft men de meest verrassende en varieerende uitzichten op het Reichswald ...' Deze wandeling kunt u nog steeds maken. 'De grote laan' is de bosweg die vanaf de Oude Kleefsebaan via het erf van Holdeurn-Laag omhoog loopt. Almaar doorlopend

kom je vanzelf bij een hoog punt met zicht op het Reichswald.

Na de eeuwwisseling was er een hausse aan gidsen en kaarten die informatie geven over wandelmogelijkheden, natuur en landschap van de omgeving van Berg en Dal, inclusief de Bosschen van Scheidius. In een bezoekersgids van omstreeks 1913 worden de natuur en landschap hier afgeschilderd als vol afwisseling met hoog en laag, dicht bos en open heuveltoppen, hier woest en daar weer gecultiveerd met beukenlanen. Als oriëntatiepunten noemt de auteur de Hel (het diepe dal in de Zevenheuvelenweg ten noorden van de Canadese Erebegraafplaats), de Varkensput (een oude vijver in dicht bos) en de 'ouderwetsche heeren-boerewoning' de Holdeurn (nu Holdeurn-Laag).

De nachtegaal en de meerkolf

Het toerisme had ook zo zijn nadelen. De stadsarchivaris van Nijmegen, H.D.J. van Schevichaven (1827-1918), schreef in 1899 over de Holdeurn die toen bij het goed van Scheidius hoorde. Hij herinnerde zich het gebied in zijn jeugd: 'Een ware woudeenzaamheid (...) waar de nachtegaal sloeg, de houtduif kirde en de vroolijke schrille kreet van den meerkolf [gaai] weerklonk door de loofgewelven. Alles was zoo stil en rustig. De wereld dacht toen nog niet aan wielrijders, pleziertreinen en "dagjes-menschen", die, zoo wij hun rumoerige benden al eens ontsnappen mogen, toch overal hun sporen achterlaten in den vorm van vettige couranten uit alle oorden van ons land en Kleefsland, foeliëpapier van bonbons en chocolade, gebroken flesschen en dergelijke overblijfselen ...' Ook natuurliefhebbers wisten de weg naar het gebied te vinden. Catharina Cool, een veldbiologe die later naam zou maken als paddenstoelenskundige, beval in 1904 haar collega-natuurliefhebbers aan om naar Groesbeek te gaan. Die moesten zich niet laten weerhouden door de bevolking die er zeer eigenaardig uitzag 'om niet te zeggen vagabondachtig' maar die niets kwaads in de zin had. Ze was zelf een week in Groesbeek op vakantie geweest en had daar eindeloos door de bossen gestruind. Ze beval ook een wandeling aan tussen het dorp Groesbeek en Berg en Dal waarbij ze de Bosschen van Scheidius noemde. Die wandeling was voor doelgerichte lieden weliswaar maar driekwart uur lang, 'maar oneindig lang is het voor hen die

Het hart van de Bosschen van Scheidius op een wandelkaart uit 1906. Linksonder loopt de Zevenheuvelenweg (donkerrode lijn). Van daar kon de wandelaar naar het rondel op de Sintelenberg lopen, het hoogste punt van het landgoed. Dat is de plek waar nu het Jachthuis van landgoed Nederrijk staat. Bij het rondel kon de wandelaar verschillende kanten op. In het bos bij de Valkenlaagte (links van de 'B' op de kaart) zijn de sprenge aangegeven die een beekje voedden dat naar het noorden loopt. Tegenwoordig staat dat meestal droog.

Bron: Wandelkaart van Berg en Dal en omgeving, uitgave H. Prakke Nijmegen, 1906

willen dwalen en planten zoeken, vliëgend(e) herten en sabelsprinkhanen en o ! nog zooveel anders willen gadeslaan.'

Het einde van de Bosschen van Scheidius

De Eerste Wereldoorlog belemmerde het toerisme dat tot 1914 zo bloeide. Burgers mochten vanwege de grenslijging niet meer in de Holdeurn komen.

De oorlog zal het bankbedrijf van Hugo Scheidius geen goed hebben gedaan. Al eerder zat hij in financiële problemen. In 1916 verkocht hij zijn landgoed aan Rudolph Jurgens, telg uit de vermogende margarine-

dynastie van Jurgens. Toen brak een heel nieuwe periode voor het landgoed aan, met een nieuwe naam: Nederrijk. Daarover in het volgende Milieujournaal meer.

Paul Thissen en Peter Pouwels

Belangrijkste bronnen

Literatuur

- Bouwer, Klaas. Een Notabel domein. 2003.
- Driessen, Gerrie G. Geschiedenis van het Landgoed Den Heuvel (Powerpoint op CD). 2015.
- Thissen, Paul en Paul Klinkenberg, Een kuil in het bos, de Varkensput in het Nederrijks-wald. Numaga Katern 30(2016)3, p. 36-48

Archieven

- gemeentearchief Groesbeek, Landbouw- en gemeentelijke verslagen 1819-1915
- Regionaal Archief Nijmegen, Notariële archieven
- Gelders Archief (GA), Archief Domeinen

Andere

- historische kranten op Delpher: www.delpher.nl
- historisch-topografische kaarten op Topotijdreis: www.topotijdreis.nl

Onze dank gaat uit naar Theo Langeveldt en Gerrie Driessen.

Mededeling van de penningmeester

Geachte leden,

De laatste jaren stuurde de penningmeester jullie in het najaar het verzoek om de contributie te betalen en werd deze automatisch geïncasseerd bij de leden die daartoe toestemming hadden gegeven.

Ik wil dat betaalmoment graag wat naar voren halen, zodat niet pas aan het eind van het jaar de contributie binnenkomt (en soms zelfs pas in het volgende jaar).

Daarom krijgen jullie dit jaar in mei van mij al het betalingsverzoek en wordt dan ook automatisch geïncasseerd, want ten slotte leggen ook veel vogels in mei.....

Ook zal ik dan weer van de gelegenheid gebruik maken om jullie te vragen om – zoals veel van onze leden al gedaan hebben – toestemming te geven voor automatische incasso.

Alvast hartelijk dank voor jullie bijdrage en vriendelijk groetend,

Hans Crone, penningmeester
hans@wmg-groesbeek.nl

Penningkruid

In gesprek met Jan Jacobs

Door velen wordt hij gezien als de kerkuilspecialist. Maar zijn belangstelling gaat veel breder. In 2013 stond er een artikel van Jan Jacobs in het Milieujournaal over de uitdaging die hij was aangegaan om in één jaar 1.000 soorten planten en dieren waar te nemen in de toenmalige gemeente Groesbeek. Een toevallige ontmoeting in het voorjaar van 2020 leidde tot de vraag om hem te mogen interviewen.

Eind januari was het dan zo ver. Maar vanwege de strenge coronamaatregelen moest ik het interview alleen afnemen, zonder Jeanne Mertens. Jan woont op de rand van De Horst in een huis met prachtig uitzicht over de graslanden tussen de Leigraaf en de Plakseweg. Zijn vrouw Wilma laat me binnen. In de gezellige huiskamer staan koffie en koekjes al klaar. Ik voel me welkom.

Wat doe je in het dagelijks leven?

Ik ben hovenier, heb een MBO-beroepsopleiding, en ik werk ook als hovenier. Ik heb altijd in de aanleg van tuinen gewerkt en dat is fysiek erg zwaar. Op een gegeven moment kregen wij onze eerste kinderen, en ik was die vader die het hele weekend uitgeteld op de bank lag. Dat is niet vol te houden tot je pensioen. Nu werk ik alweer 18 jaar bij de Sint Maartenskliniek en daar ben ik zo'n beetje de 'tuinbaas'. Ik ben altijd buiten.

Jan Jacobs met één van de drie jonge oehoe's die in 2020 geringd werden in Noord-Limburg.

Foto: Dirk Kerkhoff

Maar je hebt je belangstelling voor dieren en vogels dus niet vanuit je opleiding.

De belangstelling voor dieren heb ik al vanaf mijn geboorte, dat zit er zo in. Het zit in de familie, mijn vader en mijn opa waren stro-

pers, zoals dat toen was. Ik ben de laatste paar jaar met mijn familiegeschiedenis bezig geweest. Mijn vader is jong overleden, ik was 5, dus ik wist niet zoveel over hem. Maar ik weet nog wel dat wij samen nesten uit gingen halen en dat ik zo'n zakje met allerlei zangvogeleitjes had. En dat er zo'n ketting in de kamer hing met uitgeblazen kievitseieren. Nu hebben we daar ideeën over, maar toen was dat anders. Hij stroopte, en dan werden de hagelpatronen opengemaakt en werd de hagel vervangen door wat grover spul om bijvoorbeeld een ree te kunnen schieten. Ja, dat kun je je nu niet meer voorstellen. Maar dat was hij van jongs af aan zo gewend en het betekende voor Groesbeekse gezinnen extra vlees. Ze hadden vaak heel weinig te besteden met grote gezinnen. En als ze dan elke week een haas of konijn hadden, dan waren ze daar maar wat gelukkig mee. Het ging eigenlijk niet om financieel gewin, puur voor het voedsel. Dat zijn mijn eerste jeugderinneringen.

Woonde je hier toen al op De Horst?

Nee, ik woonde op de Stekkenberg vlakbij waar nu het Avonturenbos is.. Daar had je toen de Aalbeshof, die wijk is gesloopt, dus mijn geboortewoning is weg en die straat is eigenlijk ook verdwenen. Het bos dat nu het Avonturenbos is, was vroeger in mijn jeugd mijn eigen avonturenbos. Wij zaten altijd in het bos. We vingden daar bijvoorbeeld nog zandhagedissen langs de bosrand. Die zijn daar natuurlijk al heel lang geleden uitgestorven. We hadden toen ook een eigen terrarium, gemaakt van een simpel bakje. Mooi.

Toen ik een jaar of 17 was, en ik wist dat in Groesbeek een aantal mensen met natuurzaken bezig was, werd ik een keer door Henk Klaassen uitgenodigd voor een roofvogeltelling in Groesbeek. Ik weet het nog goed, ik verscheen ten tonele op de afgesproken plek. Maar ik had veel te dunne kleren aan, met rubber laarzen. Het was zo verschrikkelijk koud die dag, de wind waaide gewoon door je heen. Wat heb ik het toen koud gehad! Dat was de eerste ontmoeting met die roofvogelaars. Toen heb ik ook Johan Thissen en Gerard Müskens leren kennen. Tien jaar lang ben ik elke zondag met hen meegegaan naar het Reichswald. En de roofvogelgroep doet dat nog steeds, Gerard Müskens inmiddels al meer dan 50 jaar! Ik heb gezien hoe

Vijf jonge kerkuilen die in 2020 geringd werden bij een biologische kaasmakerij in de Ooijpolder.

Foto: Jan Jacobs

dat allemaal werkt. Hartstikke mooi. Maar op het eind van zo'n zondag in het Reichswald ben je helemaal gesloopt. Zij klimmen dan ook nog de boom in om bij de nesten te komen. Fysiek was ik gesloopt, maar 's maandags moest ik dan weer aan de bak. Dat was voor mij, mede door mijn chronische astma, niet vol te houden.

Toen dacht ik, ik moet iets anders bedenken. En zo ben ik bij de kerkuil terecht gekomen. Die intrigeerde me. Soms heb je dat, zo'n soort waar je meer van wil weten. Dan duik ik daar helemaal in en zoek dat uit. Dat was in 1993. In de tijd dat ik ermee begon waren er bijna geen kerkuilen meer. Tot een paar jaar geleden ben ik coördinator geweest van Betuwe-Oost. We zijn eerst maar eens begonnen met kijken waar die beesten überhaupt zitten. In het Land van Maas en Waal en in de Betuwe, in de Ooijpolder, in Groesbeek. Overal kwamen we.

Zaten hier toen kerkuilen?

Het eerste nest hadden we aan de Tweede Colonjes bij Schoenmakers. Die had zo'n varkensschuurtje en daar bovenin mochten wij een kast hangen. We hadden al zoveel moeite gedaan en eindelijk zie je dan een keer jongen in zo'n kast. Dat vergeet je nooit meer, dat was heel bijzonder. Die schuur is inmiddels al lang weg, er staat nu een woonhuis.

Ze waren er dus niet, maar zijn gekomen omdat jullie nestkasten gingen ophangen.

Ja, 200 stuks zelfs en dat zijn echt van die grote kisten. We hebben de eerste jaren kisten op goede plekken geplaatst. Jaarlijks

worden die allemaal nagelopen. En toen hebben we heel mooi gezien dat de kerkuil herstelde. Dat vind ik mooi.

Hou je dat nog bij?

Nog steeds. Ik doe nu alleen nog de gemeente Berg en Dal, daar hangen ongeveer 40 kisten. De bezetting is heel verschillend. Afgelopen jaar was een matig jaar, dat komt door een matige muizenstand. Het jaar daarvoor was ontzettend goed, overal zaten kerkuilen, ook op plekken waar de kisten normaal leeg zijn. Dat komt door een heel goede voedselsituatie. Ze beginnen soms vroeg in het jaar, dan hebben ze zelfs twee keer achter elkaar jongen. Kerkuilen hebben bovendien grote legsels. Na zo'n heel goed jaar dondert de veldmuizenstand meestal in. Dat was afgelopen jaar heel mooi te zien. We lopen evengoed alle kisten langs, en dan zijn er nog steeds een stuk of 15 bezet.

Volwassen kerkuil, gevangen en geringd in Groesbeek in 2020.

Foto: Jan Jacobs

Groesbeek en de Ooijpolder, maar met name Groesbeek is heel goed voor uilen, hier zitten er heel veel. Dit is een lekker afwisselend landschap. Boerderijen met hoge bomen eromheen en je moet mooie schuren hebben. Bijvoorbeeld in de Betuwe, in het kleigebied, zitten veel minder kerkuilen dan hier. Daar heb je van die eindeloze geploegde akkerbouw-velden. Het wil daar niet zo.

In een van de spreeuwkassen van Henk Klaassen zat in mei 2016 een flavistische jonge spreeuw.

Flavisme is een genetische pigmentafwijking waardoor het dier een afwijkende geelbruine kleur heeft.

Foto: Harvey van Diek

Maar bijvoorbeeld bij de oude rivierduinen bij Horssen, daar zitten ze weer wel. Het landschap moet een beetje kloppen bij uilen. In Wijchen zit een heel fanatieke uilenclub. Dat heb je ook nodig.

Het is mij opgevallen dat hier in Groesbeek zoveel mensen geïnteresseerd zijn in de natuur.

Ja, d'r zitten er veel hier in de regio. Uitzonderlijk. En wat je ook ziet, heel veel onderzoekers. Je hebt veel mensen die natuur leuk vinden en die op zoek gaan naar een bijzonder vogeltje bijvoorbeeld. Dat is ook een natuurbeleving, en dat is iets wat ikzelf ook leuk vind. Maar daarnaast vind ik het ook leuk om iets uit te diepen, en er zijn veel mensen in Groesbeek die dat op die manier doen.

Had je veel contact met Henk Eikholt?

Ja, ik mis hem nog steeds. Ik kom iedere dag vanuit mijn werk aan die kant De Horst binnen en dan keek ik altijd even of ik Henk zag. Maar die is er niet meer. Henk was een verbinder. Hij wist tussen natuurbeschermers en boeren een verbinding te slaan. Dat is een gave, dat kan niet iedereen.

Anders dan mensen die vanuit de stad even naar een speciale vogel komen kijken.

Ja, maar dat doe ik ook! En dat heb ik ook altijd gedaan. Ik heb heel veel gezien wat dat betreft maar het wordt wel steeds drukker. Dertig jaar geleden ging ik wel eens naar een zeldzame soort kijken en dan stond je daar met 10 of 15, hooguit 30 mensen. Maar als je tegenwoordig gaat, dan is het zo druk dat het niet leuk meer is. Ik weet nu een plek op

de Veluwe waar je de wolven kunt zien, maar als je daar nu naar toe zou gaan, dan staan daar 's ochtends in alle vroegte 30 mensen. Daar word ik helemaal niet goed van. In de Weerribben is een plek waar je otters kunt zien, maar die observatiehut zit helemaal vol, daar hangen ze met de benen uit. Dat is voor mij geen natuurbeleving. Maar ik wil wel een keer die wolf zien en die otter! En dat gaat ook wel een keer gebeuren, maar niet zo.

Bij het voedselbos hier aan de Plakseweg zit een bever. Als ik een bever wil zien, wanneer moet ik dan gaan kijken?

Het zijn nachtdieren die 's avonds actief worden en dan kun je ze prachtig zien. Je moet dus in de avond gaan kijken.

In de Ooijpolder heb je het Meertje. Vanaf Persingen in de richting van het Hollands-Duits gemaal is een plek waar altijd vissers zitten. En daar is een hele grote beverburcht. Die bever ziet daar heel vaak vissers, maar het interesseert hem niet meer. Als je daar in het voorjaar tegen de schemering gaat zitten, komen ze naar je toe.

We krijgen door de klimaatverandering veel nieuwe natuur. Ik kijk veel naar insecten en om de haverklap is er weer een nieuwe soort voor Nederland. Dat zijn allemaal zuidelijke soorten die hier niet thuishoren. En er zijn ook dieren die het veld moeten ruimen. Die redden het niet. Dat vind ik best wel bedenklijk.

Ongeveer 10.000 jaar geleden gebeurde dit ook. Toen was het hier koud, na de ijstijd en begon het net een beetje op te warmen. Toen kwamen er ook allerlei soorten uit het zuiden hier naar toe. Dus is het wel zo erg dat dit nu gebeurt?

Maar het feit dat wij het veroorzaken vind ik wel moeilijk. De beesten zullen de mensen niet missen, helemaal niet. Alles is bedacht in Nederland, wij zetten alles naar onze hand, vreselijk eigenlijk.

Dat denk ik soms ook bij het werk van LBG. We zijn dan soorten aan het weghalen zoals els, berk en wilg om zeldzame soorten ruimte te geven. Maar we zetten het wel naar onze hand.

Ja, zoiets zie je bij De Bruuk ook, het is bijna een tuin geworden. Er staan natuurlijk zeldzame soorten en het is iets heel unieks met

die blauwgraslanden. Maar het moet enorm beheerd worden om het in stand te houden. Als je nu ziet wat er langs de Hogewaldseweg voor werk verzet wordt voor het behoud van de blauwgraslanden, dat is enorm. Ik begrijp het ook wel, want anders ben je het kwijt. Maar of dat allemaal zo moet, dat weet ik niet. Wij als mensen willen alles kunnen sturen, en dat doen we dan ook voortdurend.

Vertel nog eens over die familiegeschiedenis.

Ik kom van twee kanten van de bezembinders vandaan. Echte Groesbekers, echter kan bijna niet. Het blijkt dat sommige van mijn voorouders ver in Duitsland zijn geboren. Dat komt omdat ze in de zomer met hun woonwagen met het hele gezin Duitsland in trokken om hun handelswaar te verkopen. En daar werden ook kinderen geboren. Ik kan zo bewijzen dat ze bij die hausierders (marskramers) hoorden waar Groesbeek een beetje bekend om is.

Hoe heb je dat gedaan, dat uitzoeken?

Het is uiteindelijk een fotoboek geworden en dat is nog niet zo lang klaar. Bijna iedereen heeft wel een schoendoos met oude spulletjes en daar zitten soms pareltjes van foto's tussen. Ik ben persoonlijk bij iedereen langs geweest die ik maar kon bedenken, familieleden maar ook anderen die ik niet kende. Daar ben ik een paar jaar mee bezig geweest. Op een gegeven moment heb je alles verzameld en dan kun je het eindelijk ordenen en heb je een mooi verhaal. Er is een website die heet 'WieWasWie' en daar kun je vrij ver mee komen. En ik ben ook wel eens een keer in Arnhem geweest bij het Gelders Archief.

Bij het voedselbos aan de Plakseweg zit al een tijd een bever. Met een beetje geluk is het dier 's avonds te zien vanaf de weg. Let ook op de omgeknaagde wilgen. Het waterschap heeft een voorziening gemaakt bij de beverdam om het opgestuwde water gedeeltelijk te laten doorstromen.

Heel veel stukken van het Gelders archief staan nu openbaar op het internet. Dat is geweldig maar dat bestond 10 jaar geleden nog niet. Je kunt van achter je laptop hele leuke ontdekkingen doen.

Heel Groesbeek is op 17 september 1944 geëvacueerd geweest. Niemand wist precies hoe dat voor mijn opa en vader was geweest. Mijn vader was toen heel jong. Dat heb ik helemaal uitgezocht. Daarvoor ben ik naar Weert gegaan en heb ik in de archieven gekeken en uiteindelijk is het helemaal gelukt. Er was een dame in Cuijk van inmiddels 83 jaar en zij kon mij daar over vertellen. Zij was erbij als meisje van een jaar of zeven of acht en had er nog herinneringen aan. Als zij niet meer geleefd had, zou ik er nooit achter gekomen zijn.

Jouw opa heb je niet gekend?

Ik was een jaar oud, toen is hij al overleden. En mijn ooms en tantes waren nog jong toen hun vader overleed. Met mijn dochters, de jongste is 15, heb ik nog geen gesprekken over hoe het vroeger was. Dan ga je pas later doen, dan geef je dit soort informatie door. Nu zijn er heel veel puzzelstukjes gevonden en alles bij elkaar is het een prachtige puzzel geworden. Dat vind ik fijn.

Er zijn weinig jongeren bij de natuurclub. Waarom waren er vroeger zoveel natuurliefhebbers, heb je daar een idee over?

Jonge kinderen zijn heel makkelijk enthousiast te krijgen voor natuur. Er valt van alles te ontdekken wat dat betreft. Als ze wat ouder worden haken ze weer af. Misschien is de overdaad aan prikkels hiervan de oorzaak. Er zijn heel wat kinderen die hun jeugd doorbrengen vanachter de spelcomputer. Echte 'buitenkinderen' zoals die er vroeger waren zijn er steeds minder maar ze zijn er nog zeker wel!

Ik zie gewoon een verschuiving. Je hebt waarneming.nl, dat is razend populair onder natuurmensen, want daarop kun je precies zien waar alles zit en zo. In Zeeland zit nu een bijzondere zoektoet. Ga maar eens kijken hoeveel mensen daar zijn geweest. Zijn het er 2.000 inmiddels? Makkelijk. Dat is gewoon een andere manier van natuurbeleving. Ze maken een fotootje. En dat is wat anders dan dat je hier met de schep de hele dag bomen uit staat te steken. Dus ik denk, je hebt allerlei

verschillende types. En het type waarvan wij misschien deel uitmaken, dat is een beetje aan het verminderen. En de mensen die er in het weekend op uitgaan om een mooie plaat te maken, dat aantal is heel erg toegenomen. Maar om eerlijk te zijn, ik heb die kortbekzeekoet natuurlijk ook al lang gezien (grinnik)!

De kortbekzeekoet is een zeevogel van het hoge noorden, in ons land is hij een dwaalgast die zelden wordt gezien. Maar als ie er zit of beter gezegd zwemt, trekt hij heel wat bekijks.

Foto: wikimedia, CC BY-SA 3.0

Dus heel anders dan jullie, Henk Klaassen, Gerard Müskens en jij, die onderzoek doen waar je veel werk in moet steken en waar je maar moet hopen dat er wat uitkomt?

Ja, je moet maar kijken hoe dat eindigt, dat weet je helemaal niet. En dat vol blijven houden, dat is altijd met onderzoek. Je begint ergens aan, maar je weet nooit helemaal wat het oplevert. Ook onze kerkuilenwerkgroep, dat zijn allemaal mensen die er ooit een keer, lang geleden, mee begonnen zijn. Heel vaak zijn er mensen die zeggen, ik wil ook iets met uilen gaan doen, maar die willen eigenlijk alleen een keer mee om een uil te zien. Ook wij komen heel moeilijk aan jonge mensen. In mijn puberteit raakte ik bevriend met

Tot eind twintigste eeuw een bijzondere verschijning, maar tegenwoordig vaak te zien in de winter: de grote zilverreiger.

Foto: Henny Brinkhof

allemaal mensen uit de buurt, uit Nijmegen, Oeffelt, Grave, en die waren even oud als ik. We hadden dezelfde interesse. We waren natuurlijk een beetje apart dat we dat deden. En we waren altijd met het fietsje op pad en daar heb ik nog steeds een hele mooie vriendschap mee, met allemaal. Je zoekt mekaar op als je jong bent, je wilt er eigenlijk bij horen en zo ontstaat dat.

Heb je, wat de natuur betreft, veel zien veranderen in de afgelopen 50 jaar?

Ja, heel veel. Alleen al aan de vogels. Overall zie je hier nu bijvoorbeeld de grote zilverreiger. Maar ik weet nog goed dat er 20 of 25 jaar geleden eentje bij Den Bosch ergens in een wetting zat. En dan waren we uren aan het zoeken en toen we hem zagen sprongen we een gat in de lucht. Want dat was een van de eerste grote zilverreigers.

Ik was denk ik 23 of zo, toen werkte ik bij een hovenier in Bennekom, en in 't Ven bij Milsbeek was een ooievaar gezien. Ik denk: wauw, een ooievaar. Ik ben speciaal die dag eerder naar huis gegaan, uren vrij genomen, om die ooievaar te zien. Die ooievaar had een ring om, die kwam uit Frankrijk. En nu broeden ze gewoon hier in de straat. En zitten hier bevers. Dat was allemaal ondenkbaar. Wolven, er gebeurt zoveel.

Dus ook aan de goeie kant.

Ja, je ziet eigenlijk dat heel veel predatoren toenemen. Blijkbaar is er genoeg te vreten, anders kan het niet. Je ziet in de soorten die als voedsel dienen dat het daarmee niet zo geweldig gaat. Dat is vreemd, dat kan ik niet verklaren.

Gaan vooral de insecteneters achteruit?

Ja, dan denk ik wel. Insecten zijn onderdeel van de voedselketen van veel soorten. Door de rigoureuze afname van insecten zien we dat de aantallen van veel vogelsoorten afnemen. Gelukkig is er soms ook goed nieuws. Neem bijvoorbeeld de roodborsttapuit. Iedereen die met natuur bezig is, kent deze vogel wel. Destijds fietsten we met de bosclub iedere zondag naar het Reichswald, en bij de Vortse Brug zat er nog eentje. Dat was het laatste broedpaar van Groesbeek. En op een gegeven moment was die ook weg en toen hebben we er jarenlang geen meer gezien. En nu zitten er misschien wel 25 broedparen in Groesbeek. Dus dat gaat allemaal op en neer. Door de klimaatverandering zie je nu allerlei zuidelijke soorten oprukken, en eigenlijk klopt dat niet natuurlijk. In Nederland is het allemaal erg aangeharkt, we hebben niet veel spontane natuur. We moeten best veel doen om dat beetje wat er is in stand te houden. Is dat goed of niet? Dat weet ik niet.

Het water dat in de bladoksels van kaardenbol blijft staan, trekt veel insecten aan. Maar ook zaad-etende vogels zijn dol op de plant. Jan fotografeerde deze putter in zijn eigen voortuin.

Jij zei eerder iets over een veranderend besef, kun je daar nog iets over zeggen?

Wij zijn veel bewuster gaan leven, afgelopen jaren. Alleen al onze voeding, die is compleet veranderd. Onze jongste dochter zat een jaar geleden te kijken naar een tv-documentaire over het vetmesten van kippen, en hoe die goedkope filets in de winkel komen. Dat was voor haar meteen 'pats, hier wil ik echt niet aan meewerken'. Ze heeft meteen een jaar lang helemaal geen vlees meer gegeten. Nu

begint ze weer een klein beetje met duurzame vis. Dus bij jonge mensen zie je dat er wat verandert. Ze gaan er wat van vinden in plaats van het allemaal maar gedachteloos naar binnen te schrokken. Dat vind ik mooi. Dat besef hebben we toch allemaal. We weten heel goed wat er aan de hand is, denk ik toch.

We waren pas aan het wandelen in het bos en dan zie je dat er hout is geoogst. Als je ziet wat dat voor weerstand geeft vanuit het Groesbeekse publiek! Maar kijk nu eens naar onze behoefte aan hout, timmerhout bijvoorbeeld. We gebruiken overal hout voor. En dan vinden we het wel goed om dat uit Scandinavië te halen, of uit Brazilië, terwijl het veel duurzamer is om het uit je eigen bos te halen. Dat is toch veel eerlijker. Vanuit duurzaamheid vind ik het heel goed dat we ons eigen hout oogsten en dat gebruiken.

Er is zoveel te ontdekken. Zoveel leuks. Ik wil nu een jaar lang kijken naar mijn eigen tuin. Wij hebben niet zo'n aangeharkte tuin, daar kun je ook verschil mee maken. En wat er dan aan bestjes en aan organismen in je eigen tuin zit, dat is echt gigantisch. Als je écht gaat kijken. Er liggen nu allemaal dode bladeren op de grond. Dan vouw je die open en dan zitten er allerlei springstaartjes in. Als je dichtbij kijkt, dan denk je: wauw, wat geweldig. Er zit zoveel leven gewoon in je eigen tuin, onvoorstelbaar. Een hele wereld. Geweldig om te ontdekken. Er staan ook van die hoge kaardenbollen, die distels. Afgelopen zomer was het ontzettend droog, maar de bladeren van zo'n kaardenbol vormen een soort beker, daar blijft water in staan. We hadden een keer gesproeid, en nog heel lang daarna stond er nog steeds water in. En daar kwamen zoveel insecten uit drinken, onvoorstelbaar. Je zou iedereen eigenlijk moeten verplichten een bosje kaardenbol in de tuin te hebben.

Dankjewel voor dit interview.

Remco Vogel

De mooiste mannen van de gemeente Berg en Dal

Kersverse pensionado en beginnend moestuinder Remco Vogel keek op 27 mei 2020 wat vreemd op in zijn volkstuin toen twee mannen vroegen of ze even hun vangpotten mochten installeren op het moestuincomplex. Dat waren wij, Sjak Gielen en Jan Jacobs, op zoek naar wespvlinders.

Aangestoken door de goede vangstresultaten van Jordy Houkes en Marc de Bont uit Wijchen kochten ook wij feromoonpreparaten bij de Pherobank voor het vangen van wespvlinders. Dit bedrijf maakt feromonen (lokstoffen) voor onder andere het bestrijden van plaagdieren in de land- en (glas)tuinbouw. Maar je kunt ze ook voor leuke zaken gebruiken zoals het vangen van wespvlinders. De aanschaf is redelijk kostbaar, maar als je de lokstoffen in de diepvriezer bewaart kunnen ze zo'n tien jaar lang gebruikt worden.

Wat zijn wespvlinders?

Wespvlinders behoren tot de dag-actieve nachtvlinders. De Sesiidae vormen een aparte familie binnen de nachtvlinders. Het zijn de meest intrigerende en wellicht ook wel de mooiste nachtvlinders die er zijn. Ze zijn klein met gedeeltelijk transparante vleugels. De meeste soorten die in Nederland vliegen hebben een typische zwart-gele bandering op het smalle lijfje waardoor ze wat op een wesp lijken. Waarschijnlijk vormt deze camouflage een bescherming tegen predatoren. Mimicry wordt dat in de biologie genoemd.

Mannetje Appelglasvlinder

Voor de duidelijkheid: de mooie man zit in de vangpot.

Elke soort heeft zijn eigen waardplant waar de mannetjes omheen vliegen op zoek naar paringsbereide vrouwtjes. Zo leven de rupsen van de Bessenglasvlinder op de Aalbes en die van de Schijnwolfsmelkwespvlinder op Heksenmelk. Die laatste wespvlindersoort komt vrijwel uitsluitend in de Millingerwaard voor.

Wat zijn feromonen?

Feromonen zijn kleine organische moleculen (stoffen) die mens en dier af kunnen scheiden. De stof heeft een structuur die lijkt op die van een hormoon. Via de lucht komen ze bij andere mensen en dieren terecht. Als deze de feromonen dan inhaleren of, bij insecten, voelen met hun antennes, kunnen ze al in kleine hoeveelheden effect hebben. Feromonen fungeren als boodschapper tussen twee wezens van dezelfde soort. Bij de mens en andere zoogdieren beïnvloeden deze hormonen de seksuele communicatie. Feromonen kunnen ook kunstmatig worden gemaakt. Er zijn bijvoorbeeld heel veel feromonenparfums voor zowel mannen als vrouwen op de markt die de aantrekkingskracht bevorderen.

Hoe werkt dat bij wespvlinders?

Feromonen zijn de geurstoffen die het vliedervrouwtje met behulp van een speciale klier verspreidt. Ons kunstmatige feromoon

van de Pherobank lijkt daar als twee druppels water op. Het mannetje denkt een paringsbereid vrouwtje te bespeuren en gaat op zoek. Mannetjes worden van een afstand tot enkele honderden meters aangetrokken door de lokstof. Met wat geluk vliegt hij de vangpot in en komt van een koude kermis thuis. We vangen in de potten dus alleen maar mannen. Maar oh, wat zijn ze mooi! Na bestudering en fotograferen laten we de beestjes uiteraard meteen weer vrij. Overigens heeft elke soort wespvlinder zijn eigen feromoon!

*Boven: mannetje
Wilgenwespvlinder
Onder: mannetje
Eikenwespvlinder*

Waarom willen wij deze vlinders zo graag vangen?

Wij zijn alle twee grote liefhebbers van insecten met speciale belangstelling voor dag- maar ook nachtvlinders. Wespvlinders kom je hoogstzelden tegen in het veld. Ze zijn dus lastig te vinden maar ontzettend mooi om te zien.

Er is nog niet heel veel bekend over deze

groep en ons onderzoek draagt bij aan de kennis over de verspreiding van de diverse soorten. Doel is om de gehele gemeente Berg en Dal uit te kammen. Onze waarnemingen worden op www.waarneming.nl geplaatst.

Eerste pogingen

Wil je succes boeken, dan speelt het tijdstip van de dag een grote rol: er zijn soorten die enkel in de voormiddag worden aangetrokken, terwijl er daarentegen ook zijn die pas laat in de namiddag en in de vooravond hun interesse tonen. Verder moet je rekening houden met de vliegtijd, de periode van het jaar wanneer een bepaalde soort vliegt. Vol verwachting zijn wij op 27 mei begonnen. Eerst naar het voedselbos van Wouter van Eck maar zonder resultaat. Ook twee pogingen in De Bruuk leverden niks op. Na een paar uur bezig geweest te zijn begonnen we ons af te vragen wat we toch fout deden. Op de terugweg deden we nogmaals het voedselbos aan en verhip, daar ving we een Wilgenwespvlinder. Wat een fantastisch mooie man!

Tijdens de lunch bij Jan thuis werd in een oude appelboom een vangpot opgehangen met het feromoon voor Appelglasvlinder. We zaten duidelijk in de lift want nu troffen we maar liefst vijf mannetjes in de pot aan. Daarna door naar de Foeperpot. Daar ving we onze eerste Bessenglasvlinder oot. Daarna nog eens vier exemplaren van dezelfde soort op het moestuincomplex van Remco Vogel. Als laatste waren we die dag op de Mulderskop waar tijdens twee pogingen respectievelijk 17 en 4 exemplaren van de Eikenwespvlinder gevangen werden.

Resultaat

In de gemeente Berg en Dal zijn tot dusver de volgende tien soorten aangetroffen: Wilgenwespvlinder, Appelglasvlinder, Bessenglasvlinder, Eikenwespvlinder, Klaverwespvlinder, Populierenwespvlinder, Hoornaarvlinder, Wolfsmelkwespvlinder, Frambozenglasvlinder en de Schijnwolfsmelkwespvlinder. Dat betekent dat twee derde van alle Nederlandse soorten in de gemeente zijn waargenomen. Wellicht kunnen we daar komend jaar nog enkele soorten aan toevoegen.

Jan Jacobs en Sjak Gielen

Een ander woord voor natuur (7)

De meeste mensen weten wel dat een boom zoiets als 'jaarringen' heeft en dat een boom zo 'groeit', dat wil zeggen elk jaar dikker wordt met de dikte van die ring. We hebben vast allemaal weleens bij een houtstapel van geogoste bomen een nieuwsgierige blik geworpen op deze voortdurende uitdijning. Iemand die al wat beter kijkt, ziet dat de jaarringen niet even breed zijn.

Wat bomen ons vertellen

Valerie Trouet

Lannoo, 2020

isbn 978 94 014 6675 2

Er zijn dunnere en dikkere ringen. Slimmeriken zullen zeggen dat dit iets te maken heeft met of de boom een slecht, gemiddeld of goed jaar heeft gehad toen de ring gevormd werd. Sommigen weten wellicht nog te vertellen welke kant van de boom tegen het zuiden stond. Een enkele echte wijsneus weet dan wellicht nog te melden dat de boom eigenlijk een heel oppervlakkig wezen is, aangezien meer dan 95 procent van alle hout wat je ziet in een doorsnee stam dood is, en dat alle actie plaatsvindt in de buitenste lagen van de stam: het cambium. De jaarringen die je ziet dienen voor de boom tot niets meer dan structuur voor stabiliteit, zodat de boom z'n collega's naar de kroon kan blijven steken. Maar dit zijn slechts gemeenplaatsen in vergelijking met wat 'boomprofessor' Valerie Trouet in haar boek 'Wat bomen ons vertellen' laat zien over wat mogelijk is met deze ogenschijnlijk simpele jaarringen. De ondertitel van het boek luidt veelzeggend 'Een geschiedenis van de wereld geschreven in jaarringen'.

De jaarringen in de boom mogen dan in biologische zin dood zijn; ze vormen wel een belangrijk archief van niet alleen de biografie van de boom zelf, maar ook van de jaren waarin hij groeide. En het is ook nog eens een heel nauwgezet bijgehouden en eerlijk archief dat je van jaar tot jaar kunt volgen. In die zin zijn jaarringen dus juist heel waardevol en bieden ze structuur aan iemand die het verleden wil reconstrueren. De wetenschap die dit bestudeert heet de dendrochronologie, van het Oudgriekse 'dendros' = boom en 'chronos' = tijd. Deze wetenschap bestaat al sinds ongeveer het midden van de negentiende eeuw maar heeft, geholpen door moderne technologie en rekenkracht in combinatie met het enorme archief aan boommateriaal dat al sinds de negentiende eeuw wordt verzameld, een enorme vlucht genomen. Het is natuurlijk een aansprekend beeld, dat we zoveel van bomen kunnen

Valerie Trouet

leren, maar het is ook keiharde moderne wetenschap. Niets zweverigs of knuffeligs aan. Er zit ook een weinig zweverige, harde kookwekker die op de achtergrond een rol speelt: klimaatverandering. Om te begrijpen hoe ons klimaat zich gaat ontwikkelen, heeft het zin om te kijken naar eerdere klimaatfluctuaties in het verleden. Dit preciseert ook meteen het wetenschapsveld van Trouet; zij is gespecialiseerd in 'dendroklimatologie'. Prof. dr. Valerie Trouet bestudeert al meer dan twintig jaar de klimaatverandering aan de hand van jaarringen van bomen. Wereldwijd wordt ze erkend als een van de top-experts op het vlak van dendrochronologie. De van oorsprong Vlaamse is verbonden aan het Laboratory of Tree-Ring Research van de University of Arizona (VS).

Als u nu denkt dat er geen bomen oud genoeg zijn om dit te kunnen afleiden, dan vergist u zich (gelukkig): er zijn levende bomen op aarde van meer dan 5.000 jaar oud, de zogenoemde 'bristlecone pines' (*Pinus longaeva*, Langlevende den) uit het zuidwesten van de VS. Daarnaast zijn er restanten van hout uit gepetrificeerde (versteende) bossen, stuthout uit antieke gebouwen en putwandden. Zelfs stalactieten en stalagmieten zijn geschikt om te analyseren! De bronnen van het onderzoeksmateriaal zijn talrijk in soort, maar zeldzaam in voorkomen en soms dus ook erg moeilijk te vinden, zoals op ontoegankelijke plekken in hooggebergtes of diep verborgen in opgravingen.

Deze wetenschappers zijn altijd op zoek naar plaatsen waar oud hout te vinden is, met een

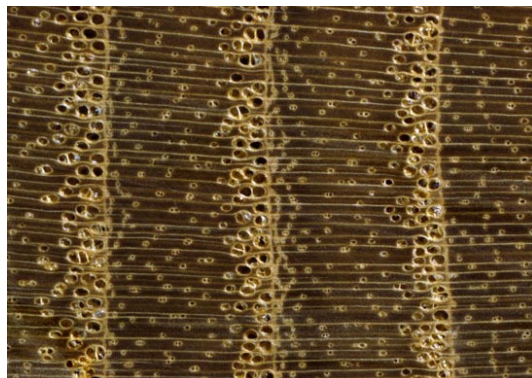
Oude bristlecone-dennen, de oudste bomen ter wereld, in het Inyo National Forest, Nevada (VS).

Foto: Rick Goldwaser

jaarringspectrum dat ver terugreikt of juist een tijdsspanne bevat waarover nog weinig bekend is. Ze blijven veelal weg uit tropische streken, omdat bomen daar het hele jaar groeien en dus geen duidelijke jaarringen vormen. Dat kan bijvoorbeeld betekenen dat ze een gebergte in Griekenland bestijgen om daar op een of andere ontoegankelijke berg-richeel waar houtvesters nooit hebben kunnen komen, een Bosnische den (*Pinus heldreichii*) op te zoeken die mogelijk 1.000 jaar oud zou kunnen zijn. Eenmaal aangekomen op locatie gebruiken ze een lange boor om een kleine dunne boorkern uit de boom te trekken. Dat doen ze ongeveer op borsthoogte. De diepste boren kunnen tot 1 meter lang zijn en zijn vreselijk kostbaar.

Van al dit gepeur heeft de boom overigens geen echte last, die overleeft deze operatie wel. Dendrochronologen zijn geen 'boombeulen'. Hoewel... een van de meest pijnlijke anekdotes in het boek gaat over Prometheus. Dat was een 4.862 jaar oude bristlecone-den die in een oostelijk berggebied van Nevada groeide. Het was dan meteen ook de eindleeftijd van de boom, want ze werd vastge-

Preparaat van jaarringen van essenhout. Het verschil tussen de grotere, lichtgekleurde vroeghoutcellen en de compacte laathoutcellen is goed te zien.

steld... nadat de boom in 1964 was omgezaagd door een onfortuinlijke boomwetenschapper genaamd Don Currey. De oudste boom ter wereld en - uitgezonderd wellicht bepaalde mycelia - meteen ook het oudste organisme ter wereld is dus omwille de wetenschap aan z'n einde gekomen. Ironisch. Genoemde wetenschapper ging overigens zwaar gebukt onder zijn blunder en switchte pardoes van wetenschapsveld.

De boomwetenschappers extraheren dus die boorkernen met jaarringen. De jaarringen zijn duidelijk zichtbaar omdat een boom in de lente het hardst groeit en zogenoemd 'vroeghout' vormt. Later in het groeiseizoen worden kleinere, dikkere 'laathoutcellen' gevormd. Deze compacte laatste groeiaag contrasteert sterk met de grote nieuwe vroeghoutcellen van het nieuwe lenteseizoen. Hierdoor zijn de ringen goed van elkaar te onderscheiden, en al met het blote oog zichtbaar. Maar ook al groeien de ringen elke keer op dezelfde manier, ze zien er niet helemaal hetzelfde uit. Ze reflecteren, om even in Trouet's populaire taalgebruik te blijven, het geluk van de boom in een bepaald jaar. Deze 'gelukkigheid' wordt met name negatief beïnvloed door twee factoren: droogte en kou. Allebei kenmerken van het klimaat waarin de boom groeit. Als de boom dunnere ringen maakt, is het of een droog of koud jaar geweest. Droogte is juist goed af te lezen aan het vroeghout (als de sapstroom op volle toeren draait, dus in de lente/zomer) en kou veelal in het laathout. Dit geeft dus heel specifieke informatie over de omstandigheden waarin de boom dat jaar groeide.

Ik denk dat iedereen wel kan begrijpen dat als je duizenden, tienduizenden, uiteindelijk miljoenen boorkernen verzamelt, analyseert en met elkaar vergelijkt, dat je dan zowel veel kunt destilleren over grotere, globale trends als juist over lokale verschillen. Dat is precies wat de boomwetenschappers doen. Op basis van de boorkernen, en met behulp van geavanceerde technologie en statistiek, zijn ze in staat om verregaande uitspraken te doen over klimaatfluctuaties over lange tijd. De boomdata kunnen vervolgens voor de afgelopen 250 jaar ook weer worden vergeleken met andere wetenschappelijke waarnemingen. Zo kan een heel precieze reconstructie worden gemaakt van klimaat-

schommelingen veroorzaakt door bijvoorbeeld vulkaanuitbarstingen, storingen in de straalstroom (zoals we op het moment dat ik dit schrijf, in deze koude lente ook weer ervaren), veranderingen in zeestromingen, de zonnevlekcyclus en... de mens.

Klimaatfluctuaties zoals zichtbaar in het jaarringenarchief kunnen worden gerelateerd aan bepaalde gebeurtenissen in de menselijke geschiedenis. Denk bijvoorbeeld aan de Kleine IJstijd, de periode tussen ongeveer de dertiende en negentiende eeuw waarin de gemiddelde globale temperatuur 1,5-2 graden lager lag dan 'normaal'. De ergste 'verkouding' vond plaats in de eerste twee eeuwen. Oogsten mislukten, de pest stak de kop op en algehele malaise volgde. Vanaf het kantelpunt ergens rond 1550 zie je dat het met de mens ook weer wat beter gaat. Ook de neergang van het Romeinse rijk rond 300 na Chr. schijnt samen te hangen met een enorme verhoogde variabiliteit in klimaatextremen. Dus van koud naar warm en van droog naar nat in hele korte tijd. Naar het schijnt deed dit een flinke duit in het zakje van een toch al falend imperium. Moraal van het verhaal: het geluk van de mens is sterk gebaat bij een gematigd en voorspelbaar klimaat.

Winterlandschap met ijsvermaak (1608). De schilder Hendrick Avercamp staat bekend om zijn winterse schaatstaferelen. Hij leefde in de koudste periode van de Kleine IJstijd.

van meest extreme klimaatvariabiliteit zoals we die terugzien in het verleden van in ieder geval de afgelopen 10.000 jaar. Het plaatje ziet niet goed uit. Dendroklimatologen behoren dan ook tot de eerste, en meest vocale klimaatboodschappers en zijn mede daarom vaak bedreigd en als onheilsprofeten weggezet. Maar de bomen liegen niet. En dus gaan de boomwetenschappers geregeld de barricades op, met harde data in de hand. In publicaties, op congressen en soms ook gewoon in de media.

In die zin is dit boek nog meer een boek over klimaat dan over bomen. De wetenschappers hebben een groot respect voor de bomen, maar ze gebruiken de bomen ook als middel tot een doel. Natuurlijk leren ze en passant veel over de leefwijze en veerkracht van de bomen zelf, maar ook dat die veerkracht eindig is. En komen ze op de mooiste, onverstoorde plekken. Want waar mensen komen, sterven vaak de bomen. Ook dat is in het archief terug te zien. Het mooie is natuurlijk wel dat dit middel waarmee klimaatgeschiedenis begrepen kan worden, meteen ook een middel is om klimaatverandering tegen te gaan. Bomen leggen immers op zeer efficiënte wijze CO₂ vast, de drijvende kracht achter de globale opwarming. Op een interviewvraag aan een klimaatwetenschapper of we niet snel een machine moeten bouwen om CO₂ aan de lucht te onttrekken, antwoordde deze heel nuchter dat dit in het geheel niet nodig is, omdat de natuur die al in perfecte vorm gebouwd heeft. Als belangrijke bijvangst geeft de boom zuurstof, waarmee twee belangrijke condities voor al het leven op aarde zoals we het kennen vervuld worden. In het bewustzijn dat bomen zowel een middel zijn om het verleden te begrijpen, als om de toekomst te beïnvloeden heeft Valerie Trouet met dit boek wat mij betreft een belangrijke bijdrage geleverd.

Gijs Looijen

De veganistische keuken

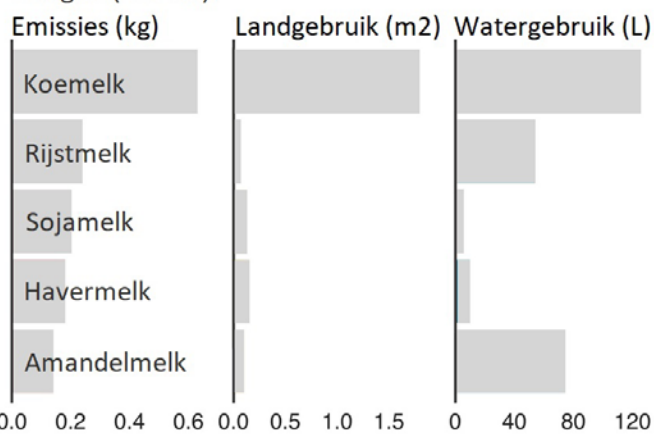
Beste lezer,

Welke melk heeft de minste impact op de planeet? Volgens een studie van de Universiteit van Oxford resulteert het produceren van een glas zuivelmelk in bijna drie keer de uitstoot van broeikasgassen van alle niet-zuivelmelk. Kijkend naar landgebruik, is het verschil nog groter. Ook wat betreft watergebruik zijn zuivelvervangers zoals sojamelk, rijstmelk, havermelk en amandelmelk veel gunstiger dan koemelk. Plantaardige melk is tegenwoordig niet meer weg te denken uit de supermarkten. Steeds meer mensen zien de voordelen van plantaardige melk voor zowel hun gezondheid als voor de impact op het klimaat en milieu. Behalve dat plantaardige melk heel lekker en ook nog eens gezond is, is het dus ook nog eens veel duurzamer. Je kunt tegenwoordig verschillende soorten plantaardige melk kopen, maar je kunt het ook gemakkelijk zelf maken.

Welke melk moet ik kiezen?

Milieu-impact van verschillende melksoorten.

Een glas (200 ml):

Zelfgemaakte havermelk

Nodig:

90 gram havervlokken

900 ml water

eventueel naar eigen smaak een druppeltje ahorn- of agavesiroop en een snufje zout (ook kun je op deze manier vanille- of cacao-havermelk maken)

Biologische havervlokken kun je onder andere bij de Zuidmolen halen, op de website van de Zuidmolen vind je ook de voedingswaardetabel van havervlokken. Meng de ingrediënten door elkaar. Zet dit vervolgens in de koelkast. Na 6 uur mix je alles in de blender. Vervolgens span je een zeefdoek (kan ook met theedoek) over een kom en giet alles in de doek. Deze wring je vervolgens uit zodat de melk in de kom terecht komt. Voor andere plantaardige melk zijn vergelijkbare recepten te vinden. De melk kun je vervolgens in een goed afgesloten fles vier dagen gekoeld bewaren. Van de haverpulp kun je vervolgens naar eigen inzicht koekjes maken of bijvoorbeeld toevoegen in een smoothie. Bijkomend voordeel is dat je niet alleen goedkoper uit bent, maar ook nog eens heel veel verpakkingsmateriaal uitspaart. Een voorbeeld, ons huishouden gebruikt 1 liter plantaardige melk per dag. Dat is 365 verpakkingen per jaar waar we het milieu minder mee belasten. We gebruiken het in de koffie, in de stampot bij de ontbijtgranen en gewoon als koel glaasje melk.

Marga van Bommel

Energietransitie: wie wil er wonen naast een zonnepark?

Het zal je maar gebeuren. Je woont al bijna twintig jaar naar volle tevredenheid in het buitengebied. Vanuit huis en tuin kijk je ver weg naar het open landschap, weilanden en glooiende heuvels. En dan verneem je dat de gemeente bezig is met een initiatief voor een zonnepark. Op 20 meter vanaf je huiskamerraam. Dit overkwam Henk Smit tot zijn grote schrik. Sindsdien verdiept hij zich in de energietransitie. Zeker waar het Berg en Dal betreft.

In december 2019 heeft de gemeenteraad de Ruimtelijke Visie Duurzame Energieopwekking 2019 goedgekeurd. In die visie zijn twee grote zoekgebieden aangewezen voor grootschalige energieopwekking): één tussen Millingen en Leuth, en één aan de noord-oostzijde van Groesbeek. In maart 2020 heeft het gemeentebestuur een drietal initiatieven voor zonneparken geselecteerd als pilot voor verdere uitwerking. Een daarvan is een zonnepark nabij de Boersteeg. Op 27 januari 2021 ben ik op bezoek geweest bij Henk Smit. Hij woont in een vrijstaand huis, ruim honderd meter van de weg (Boersteeg). Zijn huis is omgeven door boerenland, het uitzicht is weids. En nu dreigt er een zonnepark te komen pal naast zijn huis, dat wil zeggen zonnepanelen van 2,70 meter hoog op 5 meter vanaf zijn tuin en op 20 meter vanaf zijn huiskamerraam.

Een plan voor een zonnepark naast je huis?

Vanaf april 2020 weet ik dat het weiland naast mijn huis is aangewezen als een van de drie pilotprojecten. Ik dacht 'dat kan toch niet waar zijn?'. Ik hoorde het van de eigenaar van het weiland. Ik wist toen niet

Henk Smit in zijn tuin, met weids uitzicht op de stuwwal. Pal achter hem moeten de zonnepanelen komen te liggen als het aan gemeente en initiatiefnemer ligt.

eens dat hier een zoekgebied was. Dat wist niemand hier. De omwonenden zijn heel slecht geïnformeerd. Er zijn blijkbaar drie thema-avonden geweest in drie verschillende dorpen. Daar zijn zo'n 100 inwoners in totaal op afgekomen. De zoekgebieden zijn gewoon aangewezen op een kaartje. De inwoners waren duidelijk: eerst grootschalig panelen op daken leggen en daarna pas op de grond. Maar wel zodanig dat niemand er last van heeft.

Wat heb je gedaan toen je dat hoorde?

In juli 2020 kwam wethouder Verheul op bezoek bij aanwonenden van de Dennenkamp om te praten over de melkfabriek. Daar heb ik de wethouder voor het eerst ontmoet. We zaten achter in een tuin, met uitzicht op de weilanden. Hij zei 'Mooi, hier op locatie! Normaal zit ik de hele dag binnen op het gemeentehuis. En nu zie ik het met mijn eigen ogen'. Hij leek nog nooit bij de Dennenkamp te zijn geweest! Toen ik het zonnenveld naast mijn huis noemde, bleek hij dat ook niet precies te kennen. Hij is toen na afloop even gaan kijken. Twee weken later is Verheul bij me op bezoek geweest.

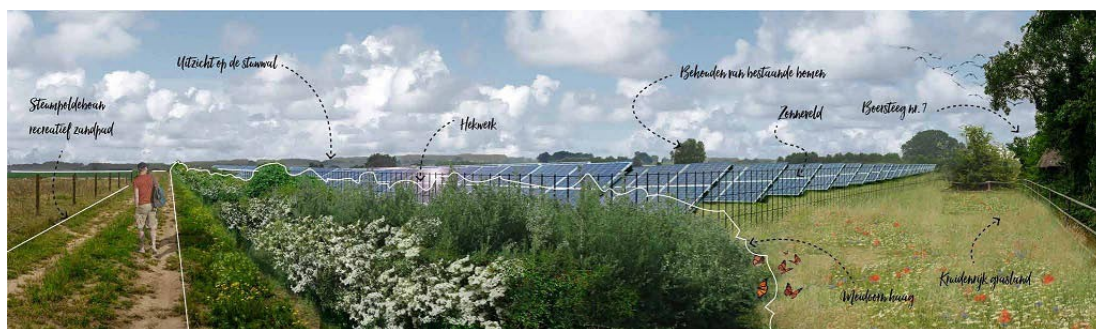
Wat betekent hier wonen voor jou?

Ik woon hier sinds 2002, dit was het eerste huis dat ik kocht. De ligging van dit huis is ideaal voor mij. Ver van de weg, en aan alle kanten weilanden eromheen. Tuinieren en wandelen zijn niet echt mijn hobby's maar ik vind het hier wel prachtig! Ik hou van die weidsheid en die openheid. Dit is waar ik wil wonen. Het landschap, die heuvels waar je hier op uit kijkt, dat is echt uniek. Ook liggen de Groesbekers me wel. Ik wil hier nooit meer weg. Maar ik ga echt niet naast een zee van zonnepanelen wonen. Dan moet ik wel weg. Ik word mijn huis uitgejaagd. Mensen die zeggen 'zo erg zal het niet worden, Henk' wonen in de bebouwde kom. Of ergens waar geen zonnepanelen komen. Die hebben makkelijk praten.

Hoe gaat het er dan uit zien hier?

(Henk laat een brochure van het projectplan zien.) Deze brochure bevat enkele tientallen foto's. Maar mijn huis zie je nergens terug. Alleen op dit plaatje (zie afbeelding op pag. 27) is rechts mijn tuin en een klein stukje schuur te zien. De panelen zijn erin gefotografeerd. Het mannetje links geeft de indruk dat

Verbeelding van het zonnepark, afkomstig uit het ingediende landschapsplan. Rechts is nog net het perceel van Henk te zien.

de panelen 1,5 meter hoog worden. Maar ze worden 2,70 meter hoog. De panelen zijn bijna direct naast mijn tuin gepland, 300 meter breed, 350 meter diep. Stel je al die panelen voor. Iedere dag kijk ik tegen dat glinsterende, zwarte woud aan. Normaliter worden in Nederland zonnepanelen minimaal op zo'n 300 meter van bestaande huizen gepland. Groesbeek had vroeger vooral kleinschalige boeren. Het resultaat is dat de boerderijen en huizen in ons buitengebied vrij dicht bij elkaar liggen. Daarom is hier geen ruimte voor grote zonnepanelen, zeker niet als je de zonnepanelen landschappelijk goed wilt inpassen. Mensen lijken zich niet te realiseren hoe beeldbepalend zo'n zonnepanelenveld zal zijn. Voor het landschap, de natuur, het toerisme, de omwonenden.

Zijn er mogelijkheden dat de gemeente je ergens tegemoet komt?

Als het veld er komt, verkoop ik mijn huis en ga ik ergens anders wonen. Mijn huis zal flink minder opleveren. Compensatie van tevoren lijkt niet bespreekbaar. De gemeente is huiverig om een precedent te scheppen. Ik zal na afloop bij de rechter voor planschade moeten vechten. Het is niet eens zeker dat ik wat krijg. En meestal is het toegewezen bedrag een fractie van de werkelijk geleden schade. Er gaat flink verdiend worden aan het zonnepanelenveld, maar de omwonenden mogen geld toeleggen. Maar voorlopig denk ik: ik laat me hier niet weggagen!

Hoe kijk je aan tegen de energietransitie in Berg en Dal?

Zoals de meeste Nederlanders was ik me tot vorig jaar nergens van bewust. Nu het mezelf raakt is het bittere noodzaak dat ik me er in verdiep. Ik begrijp dat er veel moet gebeuren om de CO₂-uitstoot te beperken. Maar plannen moeten wel werken. Nationaal gaat het volgens mij niet werken. Over 10 jaar zitten we in de winter in het donker en in

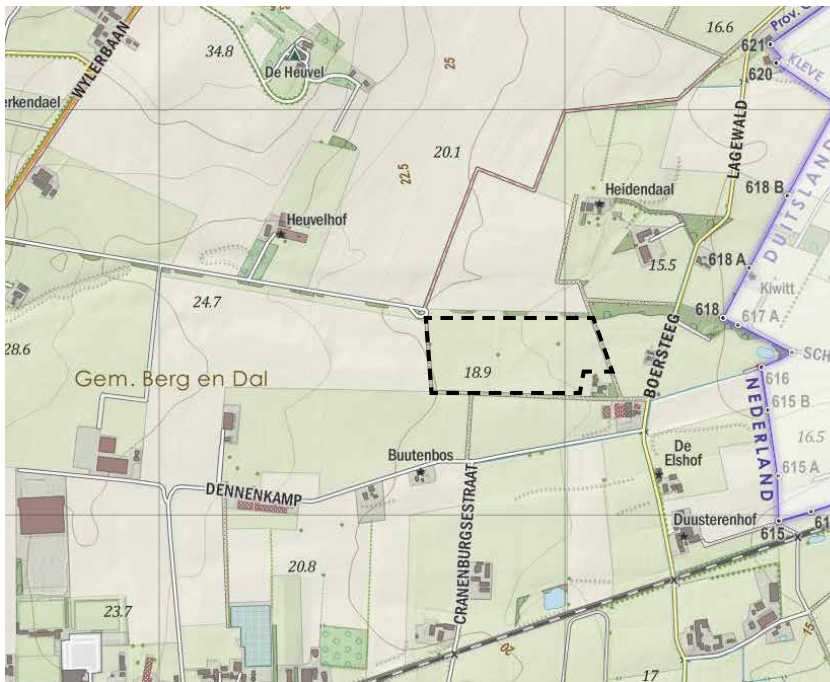
de kou. En in Berg en Dal zegt de gemeente met het aanwijzen van zoekgebieden 'hier is een zoekgebied en hier is een zoekgebied, boeren zoek het daar maar uit.' Dan ben je als gemeente alle regie kwijt. De gemeente had zelf locaties moeten zoeken die geschikt zijn en dan daar met de boeren gaan praten. Er is zoveel geld mee te verdienen, daar krijg je bijna iedere boer in mee.

Straks, als alles begint te rollen, kan de gemeente er nog maar weinig invloed op uitoefenen. Die projectontwikkelaars waar ze mee starten zijn kleine bedrijfjes, verkopers/marketeers die een mooi verhaal verkopen aan de gemeente om de vergunning te verkrijgen, de subsidie aanvragen en daarna hun project met winst doorverkopen. Niemand weet wie straks de eigenaar of beheerder van zo'n veld wordt. Afspraken met de projectontwikkelaars moet je minutieus vastleggen, anders zegt de volgende eigenaar 'dat heb ik nooit afgesproken'.

Op welke manier ben je strijdlustig?

Ik heb gekeken naar andere zonnepanelenvelden in Nederland. Ze liggen allemaal langs snelwegen, naast industrieterreinen, op een oude vuilnisbelt. Bij Schiphol liggen er twee. Naast Shell in Pernis ligt er een. Als ze al in het open veld liggen, dan is dat altijd op minimaal 300 meter afstand van boerderijen en huizen. Daar zou ik wel mee kunnen leven, maar hier komen de panelen gewoon 5 meter van mijn tuin, 20 meter van mijn woonkamer. Dat is nergens in Nederland. Daarom ben ik verontwaardigd en ga ik ertegenin. Ik praat met politici in de gemeente. Ik volg de Regionale Energie Strategie (RES). Ik volg het lokale en landelijke nieuws nauwgezet.

Er wonen hier aan de Dennenkamp en Boersteeg nog zo'n 10 gezinnen die op het geplande zonnepanelenveld uitkijken. Ze wonen er wat verder vandaan, zo'n 100 tot 200 meter. Ook zij zijn allemaal tegen. Maar niet iedereen gaat zelf stukken schrijven, berekeningen

Locatie (zwart omlind) van het geplande zonnepark Boersteeg. Het perceel is 7,9 hectare groot en grenst aan de noordzijde aan de Ecologische Verbindingszone Nederrijk-Reichswald. Henk woont in het vrijgelaten hoekje rechtsonder.

maken of gaat makkelijk met politici om. Of heeft de tijd. Ik denk dat ruimtelijke ordening bij de gemeente vaker zo gaat van 'we douwen het erdoor, we pleuren het er neer en we zien wel als we tegenstand krijgen'. Toevallig hebben ze pech dat ik hier woon. Want ik verzet me wel. Tot vorig jaar kende bijna niemand mij in Groesbeek. Maar dat betekent niet dat ik stilletjes de gemeente en de projectontwikkelaar over me heen laat walsen. Ik heb een paar maal ingesproken bij raadsvergaderingen, heb in de Gelderlander gestaan en ben bij Omroep Berg en Dal geweest. En ik heb een kleine website <https://boersteeg.nl> met informatie gemaakt.

Voel je je gehoord door de politici?

Inmiddels wel. Maar dat is omdat ik het initiatief nam en mensen belde en mailde. De raadsleden zijn hier bijna allemaal geweest. Een enkeling niet. Die zegt 'windmolens willen we niet, dus al het andere is beter'. En 'waar we die panelen ook neerleggen, daar heeft altijd wel iemand last van. Daar gaan we geen rekening mee houden, ga er maar van uit dat ze naast je huis komen'. Eind januari heb ik gesproken met de wethouders Verheul en Fleuren en projectleider energietransitie Barry de Vries. De Vries verwacht een vergunningaanvraag in de zomer. Het College neemt dan een besluit. De 4 wethouders beslissen, dus niet de 23 raadsleden. Daarna komt de vergunning ter inzage te liggen, en hebben we 6 weken om bezwaar te maken.

En je hebt berekeningen gemaakt?

De getallen en berekeningen waren er al. Ik heb geprobeerd om inzichtelijk te maken wat die getallen betekenen voor onze gemeente. Wat het verschil is tussen kleinschalig en grootschalig. Kleinschalig betekent dat we 150 veldjes van 5 hectare versnipperd door de hele gemeente krijgen. Hoe groter een veld, hoe minder we ervan nodig hebben en hoe minder impact het geheel heeft op landschap, natuur en omwonenden.

En ik heb in berekeningen laten zien dat de plannen van de wethouder veel te ambitieus zijn. Berg en Dal biedt naar rato 5 keer meer dan de buurgemeenten en biedt 15 keer meer te doen dan het minimum dat gevraagd wordt. Ook opmerkelijk is dat het hele RES-concept het jaartal 2023 niet éénmaal noemt als deadline. We hoeven geen overhaaste beslissingen te nemen.

Nawoord

Enkele dagen na dit interview stond er een artikel in de Gelderlander met de kop 'Henk Smit rekende en rekende: 'Berg en Dal doet te veel en te snel' en daaronder 'Henk Smit uit de Boersteeg in Groesbeek heeft met zijn berekeningen de Berg en Dalse politiek behoorlijk op de kast gekregen. Zijn stelling: Berg en Dal hoeft veel minder zonneparken aan te leggen dan waarvan tot nu toe sprake is.' Het laatste woord is hier nog niet over gesproken, want het gemeentebestuur heeft inmiddels gereageerd op raadvragen over dezelfde kwestie: hoeveel duurzame energie moet Berg en Dal in 2030 resp. 2050 opwekken? Het College is van mening dat haar cijfers een voldoende juist beeld geven.

Er is op dit moment, vier maanden na het interview, nog niets bekend over de vergunningaanvraag voor het pilotproject bij de Boersteeg. Wel heeft het College toegezegd dat uitgewerkte plannen voor zonnenvelden 'voor wensen en bedenkingen' aan de gemeenteraad worden voorgelegd, voordat de initiatiefnemers overgaan tot het aanvragen van een omgevingsvergunning of een bestemmingsplan in procedure wordt gebracht. De raad mag er dus iets van vinden. Ook is inmiddels een vierde pilot aangewezen, voor een zonnepark aan de Lagewald, zo'n 500 meter ten noorden van het plan Boersteeg.

Jeanne Mertens

Nieuws uit het bestuur

Eén keer per maand vergadert het bestuur van de WMG, altijd op woensdagavond. Sinds eind 2020 doen we dit digitaal. We, dat zijn de bestuursleden van de WMG en vaak ook niet-bestuursleden die geïnteresseerd zijn of iets willen inbrengen. We hebben het voornemen om de leden vanaf nu regelmatig via het Milieujournaal op de hoogte te brengen van de onderwerpen die we op woensdagavond bespreken. Veel van wat we doen speelt op de achtergrond: een brief, een telefoontje, een mail, een gesprek met een gemeentebtenaar of wethouder, met een verontruste burger, een ondernemer, natuurbeheerder, projectontwikkelaar etc. In de vergadering brengen we elkaar op de hoogte en proberen we samen een standpunt te bepalen, en eventueel actie te ondernemen.

Hieronder vind je een aantal onderwerpen die de afgelopen maanden onze aandacht hadden en die we in de vergadering besproken hebben:

- De bouwplannen Herwendaal. Hierover hebben we advies uitgebracht.
- De verdroging. De Bruuk en de Foeperpot lijden de afgelopen paar jaar zichtbaar aan de effecten van een lage grondwaterstand. De bijzondere vegetatie gaat achteruit. We hebben hierover contact met de gemeente en met het Waterschap Rivierenland. We praten mee over hoe dit het beste kan worden aangepakt en we nemen initiatief (Foeperpot) om oplossingen te bedenken.
- De wateroverlast in Breedeweg. Hier hebben we initiatief genomen om de plannen zodanig aan te passen dat er minder natuur verloren gaat en de neerslag wordt vastgehouden in plaats van zo snel mogelijk afgevoerd. We worden door gemeente en Waterschap in dit project betrokken.
- Het dossier Spookkuil. Ons conflict met de gemeente over het bijplaatsen van reptielenschermen is niet opgelost. Intussen controleren we dagelijks het fietspad op doodgereden zandhagedissen. Verder hebben we, na een gesprek met de wethouder, kenbaar gemaakt dat we tegen verbreding van het fietspad zijn.
- De drukte in de natuurgebieden, zowel door de toegenomen aantallen wandelaars, als de aanleg van de MTB-routes. Hierover hebben we onder andere gesprekken gevoerd met Staatsbosbeheer en met de Stichting MTB Routenetwerk Rijk van Nijmegen. Verder zouden we een aantal onverharde wegen willen laten afsluiten voor gemotoriseerd verkeer.
- De bomenkap door Staatsbosbeheer (SBB). Hierover hebben we verschillende gesprekken gehad met ambtenaren van SBB. We hopen dat mede hierdoor SBB het beleid zal aanpassen, lees: minder kappen.
- De energietransitie. We hebben contact met alle initiatiefnemers voor geplande zonneparken en praten mee over de beste inrichting. Verder volgen we kritisch het beleid van de gemeente en wethouder Nelson. We hebben regelmatig discussies over de voor- en nadelen van biomassa, zonne-energie, windmolens en eventuele alternatieven.
- De melkfabriek. We volgen de ontwikkelingen en zullen, zodra de initiatiefnemer de officiële vergunningsaanvraag doet, hier op reageren.
- Het 50-jarig bestaan van de WMG in 2023. Hoe gaan we dat vieren?
- Een nieuwe folder van de WMG. Hoe moet die eruit zien?
- LBG en corona. Wanneer kunnen we weer klussen in de natuur op zaterdagochtend?

Graag verwijzen we naar de website van de WMG: <https://www.wmg-groesbeek.nl> Daar vind je altijd actuele informatie over de belangrijkste onderwerpen. Door regelmatig even te kijken bij Nieuws, blijf je goed op de hoogte. Voor eventuele vragen kun je altijd één van de bestuursleden benaderen. Hun namen vind je op de website.

Remco Vogel

Ons voedsel: zonnebloem

Dit is deel 15 van een reeks artikelen over ons voedsel. Ik wil in deze reeks belangrijke voedingsmiddelen, van zowel plantaardige als dierlijke oorsprong, nader bekijken door een biologenbril. Maar ik zal ook de cultuur-, dieet- en milieu-aspecten niet verwaarlozen.

Iedereen kent de zonnebloem, dat is een gegeven. Ik denk dat dat zelfs op wereldschaal geldt, want de zonnebloem is wereldberoemd. Vraag een kleuter om een bloem te tekenen en er verschijnt met grote zekerheid iets dat lijkt op een zonnebloem. Ook als het kind er nog nooit eentje heeft gezien, want in plaatjesboeken voor heel jonge kinderen is een bloem bijna altijd een zonnebloem of iets dat daarvan is afgeleid, liefst met een gezichtje in de bloembodem.

Onder de veredelde sier-zonnebloemen zijn rassen die in groeihoogte uitblinken. Een stengel van drie meter is helemaal geen uitzondering, en met speciale zorg groeien de hoogste exemplaren zelfs tot wel negen meter! Zo'n wonderplant, die in één seizoen van een klein zaadje naar een reus groeit, wil natuurlijk elke schooltuin, dus dat maakt de verankering van de zonnebloem in de hoofden van onze kinderen alleen nog maar vaster.

Ook op latere leeftijd blijft de zonnebloem voor veel mensen dé archetypische bloem. Een deels oorloze schilder heeft er zelfs peperdure schilderijen van gemaakt.

Wat veel mensen wel weten, maar sommigen toch is ontgaan, is dat we zonnebloem ook erg veel eten.

De bekendheid van de zonnebloem ingezet als symbool van contra-cultuur en eco-activisme.

Foto: Daniel Capilla

Heel dure zonnebloemen, te bewonderen in het Van Gogh Museum te Amsterdam

Hoe het heet wat je eet

Het maakt niet uit wáár in Europa je een zonnebloem ziet, je kunt ervan uitgaan dat er een verwijzing naar de zon in de naam zit: Sunflower, Sonnenblume, Solros (Zweeds), Girasol, Tournesol, Lus na gréine (Gaelic, 'Iers'), Auringonkukka (Fins), Suncokret (Kroatisch), Napraforgó (Hongaars). Het maakt niet uit of de taal uit de Germaanse, Latijnse of een heel andere hoek komt. In Indonesië heet de zonnebloem 'Bunga matahari'. Niet vernoemd naar de danseres-spionne, maar letterlijk 'Bloem-Zon' of nog letterlijker 'Bloem-Oog van de Dag'.

Dat is op zich niet vreemd, de zon is natuurlijk ook een gele schijf met een stralenkrans, dus de naamgeving ligt voor de hand. Maar de brede eensgezindheid is opmerkelijk, het wijst er op dat de plant in Europa nog geen tijd heeft gehad om in elke taal een eigen naam te krijgen zoals dat bij veel inheemse soorten het geval is. Je zou kunnen zeggen dat de zonnebloem een soort is met een niet-westerse migratieachtergrond. Zelfs wetenschappers zijn het er over eens dat een referentie aan de zon op zijn plaats is, ze noemen de soort *Helianthus annuus*. De genusnaam *Helianthus* is opgebouwd uit 'Helios' = zon, en 'anthos' = bloem. De soortnaam *annuus* betekent 'jaarlijks' (éénjarig), dus alles bij elkaar de 'éénjarige zonnebloem'.

Dat suggereert dat er ook nog andere zonnebloemen zijn, en dat klopt zullen we zo zien.

Familie

De zonnebloem komt uit een bijzonder groot gezin, dus laten we eerst uitzoomen naar familieniveau. Met andere woorden: 'woar ziede geej d'r enne van?'

Helianthus annuus komt uit de plantenfamilie die Asteraceae genoemd wordt, oftewel de Asterfamilie. Het woord Aster is klassiek Grieks voor 'ster', dus ook hier weer een hemellichaam. De familie werd vroeger Compositae of Compositen genoemd, en ook vaak Samengesteldbloemigen.

*De Asterfamilie ontstond in het Krijt en is nu wereldwijd verspreid. De nadruk ligt op drogere gebieden waar de soorten speciaal goed lijken te gedijen. Ik vond bijvoorbeeld *Monoptilon bellioides* in Death Valley National Park, een van de allerheetste plaatsen op aarde.*

Foto: Niek Willems

Die laatste namen zijn meer beschrijvend, maar enige tijd geleden is door de organisatie die gaat over taxonomische namen besloten dat ook familienamen eigenlijk gebaseerd moeten zijn op genusnamen. En er is wel een geslacht Aster (van de bekende paarse herfstasters), maar geen geslacht 'Composita'. Nou ja, dat is er wel, maar dat is een geslacht van fossiele armpotige dieren die niks met onze zonnebloem te maken hebben.

De namen Samengesteldbloemigen en Compositae geven al aan wat een van de hoofdkenmerken is van planten in deze familie. Namelijk dat verscheidene kleine bloempjes zich, in de strijd om de gunst van de bestuiver, hebben verenigd in een groter bloemhoofd dat er uitziet als één bloem.

Ook bij de zonnebloem is dat het geval: de

'schijf' is een bodem waarop vele individuele buisvormige mini-bloempjes zijn samengepakt, elk met eigen meeldraden en een stamper. Een zonnebloempitje is de vrucht van één zo'n buisbloempje. Aan de rand van de bloembodem staan de zogenoemde lintbloemen met hun gele vlag. Elk geel bloemblaadje is dus ook een individuele bloem. Bij de zonnebloem zijn de lintbloemen onvruchtbaar, maar er zijn ook soorten in de asterfamilie die wel vruchtbare lintbloemen hebben. De alom bekende paardenbloem is daar een voorbeeld van. Dat brengt me meteen bij het volgende punt: de zonnebloem heeft zowel buis- als lintbloempjes, maar de paardenbloem en andere soorten in de asterfamilie hebben enkel lintbloempjes. Ook het tegenovergestelde kan, bijvoorbeeld boerenwormkruid heeft enkel buisbloempjes.

Zoals ik al zei gaat het om een heel grote plantenfamilie, die in soortenaantal alleen de orchideeënfamilie voor moet laten gaan. Het gaat om meer dan 20.000, misschien wel 30.000 soorten in bijna 2.000 genera. Al deze soorten zijn kruidachtig of struikachtig,

Close-up van de buisbloempjes van de zonnebloem. De buisbloempjes geven na het openen eerst een vergroeide buis van meeldraden, waardoor later de stamper (met 2 sliertige stijlen) omhoog groeit. Het buisbloempje kan zichzelf bevruchten bij het doorgroeien of door omkrullende stijlen. De plant kan zichzelf bevruchten als de wind of een insect pollen van de ene buisbloem naar de andere brengt. Een bestuiver kan pollen van het ene bloemhoofd van een zonnebloemplant naar een andere brengen of kan het bloemhoofd van een andere zonnebloem bezoeken en daar bevruchten.

Foto: Matt Lavin

maar in de tropen vinden we ook nog een (kleine) boomvormige soort. En er is een aantal klimmers.

Onder deze soorten zitten enorm veel bekende tuin- en sierplanten en snijbloemen. Denk aan de korenbloem, goudsbloem, dahlia, chrysantheem en gerbera. En natuurlijk aan de afrikaantjes en herfstasters waarmee mensen graag het bloeiseizoen van hun tuin verlengen. Sommige soorten voelen zich iets té veel thuis in onze omgeving en worden gezien als onkruid. Bijvoorbeeld paardenbloem, madeliefje en duizendblad in een gazon, of distels in een weiland.

Als je goed kijkt zie je twee spiraalpatronen in het hart van de zonnebloem, eentje linksom en eentje rechtsom. Wiskundeliefhebbers zien in de patronen kenmerken van de gulden snede. Voor de zonnebloem is het gewoon een zeer efficiënte manier om veel zaden in een klein oppervlak te krijgen. Voorouders met andere patronen hadden wat minder zaden en moesten het daardoor afleggen tegen voorouders die hun ruimte beter benutten.
Foto: Anna Benczur

Eetbare familieleden

Een heel aantal soorten uit de asterfamilie wordt door ons gegeten. Sommigen zijn zelfs zeer populair, zoals kropsla, ijsbergsla, andijvie en witlof. Andere soorten waren vroeger populair maar zijn nu uit de mode of achterhaald, denk aan cichorei als koffiesurrogaat, molsla (gebleekte paardebloembladeren) en schorseneren. Een aantal soorten is meer voor de liefhebber, zoals artisjok, roodlof (radicchio), aardpeer en zulte (zeeaster). De zonnebloem en de saffloer worden om hun oliezaden geteeld, waarover zo meer. Het zusje van de zonnebloem, de aardpeer, werd en wordt soms door diabeten gegeten in plaats van aardappel. De aardappel bevat veel zetmeel dat in de darmen wordt afgebroken tot glucose, juist de enkelvoudige suiker die diabetici slecht verdragen. Aardperen en andere composieten bevatten meestal nauwelijks zetmeel, maar in plaats daarvan inuline dat afgebroken wordt tot fructose dat de bloedsuikerspiegel niet beïnvloedt. Soms lees je dat de aardpeer inuline bevat en daarom goed helpt tegen suikerziekte, dat is dus een klepel-klok verhaal, het gaat om inuline en niet om het bekende alvleesklierhormoon. Aan de diabetici onder de lezers:

eerst met de dokter praten voor u aan de aardperen gaat.

Onder de keukenkruiden zijn maar weinig composieten, alleen dragon is enigszins gangbaar. Kamille is als thee in gebruik, en absintalsem als smaakmaker in enkele alcoholische dranken.

Wat niet veel mensen weten is dat de prachtige lintbloempjes van de goudsbloem als thee of sla-versiersel gebruikt kunnen worden, en zelfs als kleurstof (imitatiesaffraan).

Een zusje van de zonnebloem is de aardpeer, die zelf ook een populaire tuinplant is. Het grootste verschil is dat de aardpeer meerjarig is en overwintert als ondergrondse knol.
Foto: AnRo0002

Schadelijke (als ik die verouderde term mag gebruiken) leden van de asterfamilie zijn er ook, bijvoorbeeld de invasieve Ambrosia (uit de VS) die in onze bermten bloeit en hooikoorts veroorzaakt bij sommige mensen. Jacobskruiskruid is weliswaar inheems, maar soms onderwerp van haat bij veehouders omdat het, als vervuiling in hooi, veel narigheid kan veroorzaken bij paarden en koeien. Vers schijnt vee het te mijden vanwege de bitterheid, maar gedroogd wordt het wel gegeten en kan het beetje bij beetje lever schade veroorzaken. Van de andere kant produceert de soort veel nectar wat voor

De Sint-jacobsvlinder slaat het gif van Jacobskruid op als verdediging tegen roofdieren.

Op deze foto zijn ook heel mooi de 'korfjes' te zien waarin de buis- en lintbloempjes gebundeld zijn bij Samengesteldbloemigen.

Foto: Quartl

het bijenvee gunstig is. Ook is een aantal insectensoorten volledig afhankelijk van Jacobskruid.

Historie & teelt

De domesticatie van de wilde zonnebloem vond plaats in het oorspronkelijke groeigebied in Mexico en het westen van Noord-Amerika, daar vind je ook nu nog de wilde soort. Niet alleen als ongewenste gast in de zonnebloemakker, maar ook in de vrije natuur, vooral op droge plaatsen zoals de bermen van wegen en prairies. Het groeigebied van de wilde zonnebloem lijkt eerder tegenomen en ook in het zuiden van Canada komt de soort nu voor.

Naar alle waarschijnlijkheid werd er al 5.000 jaar geleden gestart met de domesticatie. Amerikaanse volkeren wisten de zaden wel 10 maal zo groot te krijgen als in de wilde zonnebloem. De zaden van de zonnebloem en ook kleurstoffen die uit de bloemen en schilletjes van de zaden werden gewonnen werden zeer gewaardeerd. In het domesticatiegebied waren zonnebloemen zelfs regelmatig het symbool van een zonnegod. Maar Azteken en Inca's gebruikten vreemd genoeg geen naam voor de plant die daarnaar verwijst: chimalacatl en chimalxochitl betekenen respectievelijk 'schild bloem' en 'schild riet'. Dit zal een verwijzing zijn naar de platte schijf bloem die op een schild lijkt, hoewel de bloemen in die tijd veel kleiner zullen zijn geweest dan nu.

De wilde zonnebloem zult u qua bloemen zeker herkennen, maar qua groeivorm misschien niet. Wij zijn gewend aan een enkele (lange of juist korte) steel met aan het uiteinde één of wellicht enkele grote bloemhoofden. Dit is echter een gedomesticeerde groeivorm voor de landbouw, snijbloementeel en de tuin. De wilde zonnebloem uit

Mexico en het westen van de USA heeft eerder een soort struikvorm door de vele vertakte stelen van waaruit ook weer vele vertakte bloemstelen omhoog groeien.

Ik noemde het hierboven terloops, maar ook hier weer hebben we het dus over een voor ons normale voedselsoort die uit de nieuwe wereld afkomstig is. Eerder schreef ik al over aardappel, avocado, kalkoen en maïs, en die lijst is nog verre van compleet. Er zullen er in deze serie nog meer langskomen. De lijst kennende vraag ik me telkens weer af hoe onze voorouders het volhielden zonder deze voedingsmiddelen.

Net als vele plantensoorten kwam de zonnebloem met Columbus mee terug naar Europa. Ik vermoed eerder als sierplant, want noch de Europeanen in Europa noch die in Noord-Amerika gingen zonnebloemen als

Wilde zonnebloem in Utah. De onveredelde zonnebloem heeft kleinere, maar wel méér bloemen. Ook de wilde soort kan erg hoog worden. Verwarring met andere Helianthus soorten ligt voor de hand, maar de bloem-schijf is altijd erg vlak en niet bol zoals bij heel veel zustersoorten.

Foto: Kenraiz

oliegewas telen. De verdere veredeling voor de olie, en grotere bloemhoofden hebben we te danken aan... de Russen! Die startten er mee in de achttiende eeuw, onder tsaar Peter de Grote die de zonnebloem mogelijk in Nederland voor het eerst zag en zaden meenam naar zijn land. Al gauw herkenden de Russen het grote potentieel als olieplant, en werd gestart met selectie op hoger oliegehalte, grotere zaden en zeer grote, enkele bloemhoofden. De productie en consumptie sloegen aan en ook nu nog vinden we de wereldwijd grootste olie- en pitproducenten in Oost-Europa, in het bijzonder in de Oekraïne en Rusland, maar ook in Roemenië, Moldavië, Bulgarije en Hongarije. In West-Europa is Frankrijk de grootste speler, maar dat is een kleintje vergeleken met Oost-Europa. Buiten Europa produceren Turkije en China nog aanzienlijke hoeveelheden.

Zonnebloemenakker in het zuiden van Brazilië. De woorden 'girasol' (Spaans) en 'tournesol' (Frans) wijzen op het meedraaien van de bloemhoofden met de zon, en alle hoofden op deze foto staan ook in dezelfde richting. Toch gaat dat maar ten dele op: de jonge, nog gesloten, bloemhoofden draaien inderdaad mee van oost naar west (en 's nachts weer terug). Echter eenmaal open stopt dat gedrag en staan de bloemhoofden meestal oostwaarts. Foto: Jonathan Wilkins

Ook nu nog gaat de veredeling door, tegenwoordig ook door hybridisering met zuster-soorten waar men ziekteresistenties vandaan hoopt te verwerven. De rood- en bruintinten die we tegenwoordig veel zien zijn eveneens het product van veredeling. Een dergelijke roodbruin-mutant is maar een enkele keer gevonden en de eigenschap is daarna door telers vastgelegd in vele sierrassen. Wilde zonnebloemen zijn altijd geel. Als je wel eens een zonnebloem uit vogelvoer op hebt laten groeien zul je hebben gezien dat het bloemhoofd daarvan omlaag gericht was in plaats van naar voren. Ook dat is een veredeling, het zorgt er voor dat de

bloemhoofden na een regenbui sneller leegdruppelen en schimmels minder kans krijgen. Ook vogels die niet op kop kunnen hangen maak je het zo moeilijker.

Gebruik

Onze zonnebloem is een prachtige mix van sier en nut : de bloemen zijn fantastisch in de tuin en de zaden zeer geschikt om olie uit te winnen, op brood te strooien en als vogel- en (pluim)veevoer. Wereldwijd wordt er ongeveer 16 miljoen ton zonnebloemolie geproduceerd, en daarmee staat de zonnebloem op de vierde plaats achter de oliepalm, soja en koolzaad. Het grootste deel van al deze olie wordt gebruikt als ingrediënt en om in te bakken. Alle plantenoliën moeten door raffinage geschikt gemaakt worden voor bakken en frituren.

Postzegel uit Moldavië. De teelt van zonnebloemen voor olie is erg populair in veel voormalige Oostbloklanden. Zonnebloemolie heeft daar soms zelfs de status van olijfolie, en koudgeperste ongefiltreerde zonnebloemolie is een gewaardeerd ingrediënt voor salades. De pitten van olierrassen zijn meestal zwart en ongestreept.

Van olijfolie wordt slechts 2,5 miljoen ton geproduceerd, maar die krijgt in het algemeen meer aandacht in de media en in recepten. Misschien vanwege de gezondheidsclaims die gedaan worden over deze oliesoort. Zonnebloem- en koolzaadolie zijn echter net zo gezond, zonnebloemolie is zelfs vele malen rijker aan meervoudig onverzadigde vetzuren. Ten opzichte van dierlijke vetten en harde plantenvetten zoals palm en kokos zijn alle vloeibare plantenoliën en visolie een stap vooruit. Maar alleen qua samenstelling, niet qua calorieën. Een nadeel van olie met veel meervoudig

Zonnebloemen zijn aantrekkelijk voor hommels, bijen en andere bestuivers, de vele bloempjes op een klein oppervlak, de nectar en de stuifmeel maken een bezoekje de moeite waard. De hoofden van bloeiende zonnebloemen staan heel vaak naar het oosten gericht waardoor ze 's ochtends snel opwarmen, ook dit is aantrekkelijk voor insecten. Op deze foto is goed te zien dat de buitenste bloempjes als eerste open gaan.
Foto: Philafrenzy

onverzadigde vetzuren is dat het wat sneller ranzig wordt dan verzadigde vetten en olie met hoofdzakelijk enkelvoudig onverzadigde vetzuren. Zeker bij verhitting. Om daar op in te spelen bestaan er tegenwoordig ook zonnebloemrassen die olie leveren met veel minder meervoudig onverzadigde vetzuren, deze wordt 'high oleic' zonnebloemolie genoemd, en is al in de supermarkt te krijgen als frituurolie.

Ook de directe consumptie van zonnebloemzaden door de mens is tegenwoordig

behoorlijk gangbaar. De pitten zijn rijk aan vezels, eiwitten en vitamine E (en aan vet natuurlijk). Zoals al gezegd zien we ze op en in meergranenbrood, en ook in sommige soorten muesli, al dan niet zelf toegevoegd. Ook in sommige soorten muesli, al dan niet zelf toegevoegd. Daarnaast zijn er veel mensen die het heerlijk vinden om lichtgeroosterde pitjes in de salade te verwerken voor een krokantje en een nootachtig accent.

Als je goed zoekt zie je nog enkele andere vormen. Zo kun je gezouten en geroosterde pitten krijgen die je als doppinda's moet pellen en snacken. Dat is een van de Turkse specialiteiten denk ik, want daar liggen ze bij mijn Appie.

Iets anders dat je kunt doen met de pitjes is 'pinda'kaas maken. Daarvoor moet je de pitjes eerst licht roosteren en dan fijnmalen in de blender met wat zout. Of je koopt het kant en klaar bij de natuurvoedingswinkel. Er is inmiddels ook een aantal technische toepassingen van de zonnebloem(olie). Op de grens van voedsel en techniek kent u uiteraard het gebruik van zonnebloemolie als "verpakkingsmateriaal" voor bijvoorbeeld ingeblikte vis. Maar denk ook aan biodiesel, smeerolie en olie voor cosmetica en farmacie. En je kunt er verf en zeep mee maken.

Een bijzondere toepassing is de zogenoemde 'phytoremediation' waarbij zonnebloemen worden gebruikt om zware metalen en radioactieve elementen uit de bodem weg te vangen. Het plantenmateriaal moet daarna dan nog op verantwoorde wijze worden verwerkt, het is niet zo dat de zonnebloem de metalen onschadelijk maakt, het is enkel een goede manier om die uit het milieu te verzamelen. Onder andere in Tsjernobyl en Fukushima zijn zonnebloemen op deze manier ingezet.

Niek Willems

BRICO Store

BRICHETE PENTRU FOC
DIN COJI
DE FLOAREA SOARELUI
PREȚ AVANTAJOS

**100%
ECOLOGIC**

FABRICAT ÎN MOLDOVA

Beneficii: de ce să utilizăm brichetele și nu lemnul?

- Nu necesită uscare;
- Se aprinde ușor;
- Nu au nevoie de stivă;
- Au ambalaj compact, disponibili în orice cantitate;
- Au manevrabilitate ridicată. Spațiu redus pentru depozitare;
- Sunt libere de impurități și nu conțin coloranți sau aditivi;
- Au utilizare multiplă: sobe, centrale termice, gârnițe, cazane pe lemni;
- Căptșele rezultată în urma arderei măsoară 3.0% (pentru 8 folosind ca încălzire naturală).

Statut:

- Brichetele se ardă în timpul arderii, prin urmare nu ardeți până în fondul sobei;
- Nu folosiți brichete, altele sau alte feluri de încălzire în numărul agrarilor;
- Fiecare brichetă are un număr de identificare.

Producător:
FLORINA SCHEMELLA SA
Strada Moldova, MD 3121,
mold. RAR, nr 31 August 1993, 4.

06 066 71 71

Met pel- en persresten van zonnebloempitten kun je nog heel wat doen. Zo worden er in Moldavië briketten van geperst voor de kachel. Ook kunnen perskoeken gebruikt worden als eiwitrijk veevoer. Schilletjes van zonnebloempitten bevatten stoffen die het groeien van grassen en andere planten belemmeren; hier ligt mogelijk een toekomst als selectief herbicide.

natuurclub

DE
ANDHOMMEL

In het najaar konden we nog net op zoek naar paddestoelen in het Groesbeeks bos en Reichswald en herfstbladeren zoeken op de Sint-Jansberg, voordat de tweede coronagolf de aardhommelactiviteiten lamlegde. Pas eind februari konden we, de regels in acht nemend, weer de natuur in. We zagen prachtige Kieviten door de telescoop in De Diepen, maar ook blauwe reiger, buizerd en ijsvogel. Toen het voorjaar traag op gang kwam, vonden we de oranjetipvlinder in De Bruuk en velden vol bosanemoontjes.

Paddestoelen op sparrenkegel

Vliegenschwam Rechte koraalzwam in het Reichswald

Duizenden bosanemonen in een weiland in De Bruuk
Ingevlochten bloemen

Herfstbladeren

Oranjetipvlinder, links de harige kop

